

- Az *elméleti keret* felvázolja néhány kulcsfogalom említése, így például a „második gazdaság” és a „spontán kollektivitás”.
- A fontosabb *következtetések előrejelzése*: a szerző egy hétköznapi megfigyelés frappáns bemutatásán keresztül előlegezi meg írásának alapgondolatát, azoknak a „spontán” gyakorlatoknak a mibenlétét, melyek segítségével az „alávetettek” – itt a magyar parasztok vagy mezőgazdasági dolgozók – kicselezik az uralmon lévők irányító törekvéseit. A szöveg emellett tartalmaz néhány kulcsfogalmat is, melyek – részben metaforikus eszközökkel – arra a szemléleti keretre utalnak, melyben a tanulmány megfogalmazódott. Itt utalhatunk arra is, hogy az anekdotikus bevezető és a példaszerű bevezető elég közel állhatnak egymáshoz, hiszen az anekdota többnyire valamennyire példa is. Mégis tanácsos megkülönböztetni ezeket, hiszen a példa nem szükségszerűen tartalmaz anekdotikus elemeket.

A téma megjelölése lehet messzemenően részletes, fejtsük ki nyugodtan, mire is gondolunk, ne háriítsuk az olvasóra ennek a feladatnak az elvégzését. Ha ez több oldalon keresztül történik, nem baj, csak akkor a tárgyalás is legyen ennek megfelelően részletes. Sok szerző szereti a témára vonatkozó kérdések katalógusával kezdeni írását, de ez nem feltétlenül szerencsés megoldás. Egyrészt a téma-megjelölés túl retorikussá válhat, másrészt az összes kérdés megválaszolásához nemhogy egy dolgozat, de egy vastag könyv terjedelme sem lehet elegendő.

4. Tárgyalás (elemző-kifejtő rész)

Értelemszerűen a tanulmánynak erről a részéről a legnehezebb mit mondani, az itt kifejtendő szövegnek a szóban forgó tudományterület és vizsgálati módszer saját normáinak kell megfelelnie. A téma kifejtésének szakaszai és technikai eszközei megtalálhatók e kötet VII. (*Az értekezés megírása*), VIII. (*Érvelés, magyarázat, értelmezés*) és IX. (*Hivatkozás, idézés, jegyzetek*) fejezeteiben, itt csupán néhány általános észrevételt szeretnék megfogalmazni:

- Ha kell, különösen terjedelmes dolgozatnál, ezt is osszuk több kisebb részre (alfejezetre), erről is készüljön tartalomjegyzék (vázlat).
- Ellenőrizzük, hogy ebben a „fő” részben minden, a bevezetésben megjelölt témát, kérdést megvizsgáltunk-e.
- Az empirikus kutatás eredményeit próbáljuk minél nagyobb mértékben megjeleníteni.
- Ha valamilyen adat, idézet, információ vagy ezek csoportja többféle értelmezést is lehetővé tesz, gondoljuk végig és *írjuk is le* az összes lehetőséget. Nem kell okvetlenül az „egyedül helyes”, esetleg már korábban kialakított prekoncepciókkal egyező értelmezést bemutatni, az is fontos eredmény (lehet), hogy valamilyen információról, szövegről, szakirodalmi idézetről többféle értelmezést létre tudunk hozni.

5. A befejezés

A tudományos írásművek befejező részének megírása többnyire csupán retorikai feladat, afféle kötelesség a szövegszerkezet teljességigényével szemben, hiszen a következtetések, értelmezések, konklúziók már az elemző-kifejtő részben bemutatásra kerülnek. A befejezés megírásakor választhatunk – többek között – a következő lehetőségek közül. Még egyszer *összefoglaljuk* röviden a mondanivalónkat, ami a lezárás kissé gazdaságtalan módja, ugyanakkor a befejezés feladatkörének formálisan eleget tesz, továbbá hosszabb, szerteágazó gondolatmenetű munkáknál valóban szükség lehet rá. Ha nincs jobb ötletünk, akkor válasszuk nyugodtan ezt! Retorikai szempontból hatásos a *keretes szerkezet* létrehozása, ilyenkor a befejezés valamilyen szempontból visszakanyarodik a bevezetéshez: felidézi a bevezetés valamely megállapítását, és reflektál rá, az anekdotával vagy példával kezdődő bevezetésre anekdotával vagy példával „felel” és hasonlók. A befejezés praktikus és minden retorikus lezárásnál tartalmasabb formája – Baintner Károly nyomán megfogalmazva (Baintner 1982, 52–57. p.) – a *diskusszió*, a kifejtő-elemző részben elmondottak rövid megvitatása, diszkutálása. Néhány példa arra, hogyan fejezhetünk be egy tanulmányt:

További feladatokat kijelölő befejezés

„Ki kell tervelnünk a legapróbb részletekig, hogy az élet hogy folyjék a kereteken belül: a társadalom, a kultúra, az egyén boldogsága. A gondolatok tisztázását kell legalább elvégezni a legjobbaknak, ha azt remélik, hogy a hajdani reformnemzedék szerepét tudják betölteni. Vörösmarty, Kölcsey problémái várnak ránk, száz éve vajúzó problémák várják száz év tanulságai után a megoldást.”

(Vargyas Lajos: Hagyomány és kultúra II. In uő: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Tanulmányok*. Budapest, 1984, Szépirodalmi, 45–46. p.)

Az ilyen, „mozgósító” típusú befejezéssel óvatosan bánjunk, több okból is. Egyrészt előfeltételezi, hogy az ilyen jellegű befejezés szerzője olyan széleskörű tapasztalatok, ismeretek birtokában van, melyek alapján feladatokat oszthat másoknak – Vargyas szövegének élet enyhíti, hogy a befejezés címzettje a többes szám, első személy nyelvi maszkja mögött a szerző maga! –, másrészt egy tudományos szöveg hangsúlya értelemszerűen az általa megoldott problémákon, megválaszolt kérdéseken van, nem azon, hogy a szerző mit „üzen” másoknak.

Párhuzamra épülő befejezés

„Évekkel ezelőtt közölte a *Le Monde* a legnagyobb párizsi hanglemezkölcsönző vállalat jelentésének adatait: amelyek szerint a klasszikus nagy mesterek, Beethoven, Mozart, Bach után a legnagyobb számmal rögtön Bartók követke-

A TUDOMÁNYOS ÍRÁSMŰ RÉSZEI

zik, s csak nagy távolságban utána kortársai, Schönberg, Webern, Sztravinszkij. Úgy látszik, egyre szűkebb körben hatnak a félremagyarázások. A közönség kezdi kihallani a *közösség hangját* egy megalkuvás nélkül járó újító művész merészen egyéni alkotásaiból.”

(Vargyas Lajos: Bartók és a népzene kutatás. In uő: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Tanulmányok*. Budapest, 1984, Szépirodalmi, 353–354. p.)

Vargyas Lajos írásának befejezése összetettebb a pusztán párhuzam felrajzolásánál – hogy egyes adatok szerint Bartók népszerűbb, mint más modern zeneszerzők –, hiszen egyúttal anekdotikus vagy példaszerű is. Egy tanulmány befejezése – csakúgy, mint bevezetése – többféle retorikai-tematikus eszközt is használhat egyidejűleg!

Szentencián alapuló befejezés

„Pulszky Ferenc műve nagy idők nagy történeteinek állít méltó emlékjelet.”

(Oltványi Ambrus: Pulszky Ferenc. In uő: *A szellem szenvedélye. Tanulmányok, cikkek, bírálatok*. Budapest, Gondolat, 1994, 71. p.)

A szentencián alapuló befejezés általános érvényű igazságot magába foglaló mondást, velős megállapítást, magvas bölcsességet helyez a cikk végére. Ez esetben is megfigyelhető a befejezési technikák alkalmankénti egybecsúszása, hiszen a szentencia – a szerző saját leleménye mellett – maga is lehet idézet, példa, párhuzam. A tanulmányt, cikket, bírálatot lezáró szentencia szerepköre lehet valamilyen *tanulság* megfogalmazása a szöveggel kapcsolatban, esetleg retorikus eszközökkel megfogalmazhatja azt az *üzenetet*, melyet a feldolgozott tárgy, téma – ilyenkor többnyire valamilyen alkotó vagy annak műve – a jelenkori olvasó felé közvetít. Erre példa egy újabb Oltványi Ambrus-idézet:

„Eötvös személyisége, magatartása, önmagához való hűsége pedig – mint az autonóm, szuverén, belülről irányított ember eszményének megtestesülése – olyan ethoszt sugároz felénk, amely ma is példát és buzdítást kell hogy jelentsen számunkra.”

(Oltványi Ambrus: Egy pálya tükre levelekben. Eötvös József: *Levelek*. In uő: *A szellem szenvedélye. Tanulmányok, cikkek, bírálatok*. Budapest, Gondolat, 1994, 122. p.)

Keretes szerkezetű befejezés

„Hagyatkozhatnánk az »elnyomás archívumaira« is – ahogy egy olasz történész nyomán az Állami Ellenőrzési Minisztérium és a Begyűjtési Minisztérium doku-

mentumait nevezhetnénk. De a parasztok nem beszéltek a bírósági termekben. Csakúgy, mint ősapáik, egy erdélyi kis hegyi falu lakói, akik 1815-ben körbevették egy társukat a falu templomában. A parasztok úgy gyanították, hogy az illető elárulta a betakarított termény valódi mennyiségét az adóhatóságoknak. Áruló társukat az oltárhoz szorították, és szó nélkül agyonnyomták rádőlő testük súlyával. Az egész templomi gyülekezet némán állt, ugyanúgy, mint később a bíróságon. Senki nem szólt egy szót sem, egy hang sem volt hallható – kivéve, ahogyan Simon és Garfunkel mondta volna: »a csend hangja«.

(Rév István. Az atomizáció előnyei. *Replika* (23–24), 1996. december, 156–157. p.)

A hétköznapi ellenállás technikáit bemutató tanulmány befejezése keretes, hiszen a bevezetőben idézett példára egy *másik* példával felel, ugyanakkor valamiféle fokozás is megfigyelhető ebben a keretes szerkezetben: míg a bevezető példa a békés, erőszakmentes problémamegoldást hangsúlyozza, addig a tanulmány befejező szövegében felidézett jelenetben már a fizikai erőszak is szerepet játszik.

A diskusszió alapuló befejezés

„Foglaljuk össze: Széchenyi naplójának kutathatóvá válása három területen ígért jelentős eredményeket. Az első a gróf betegségének tisztázása. Láttuk, hogy erre a szöveg egyszerűen nem adott módot. A második a Széchenyi életrajz elkészítése: a gróf alkotó-, világi, politikai munkásságának és belső életének biográfikus egyesítése. Ez sem sikerült, s hogy ez nem véletlen, hanem – amint az ájulási történet segítségével kicsiben érzékeltetni próbáltuk – valamiképpen összefügg a szövegek különeműségével, azt mi sem bizonyíthatja jobban, hogy máig sincs igazi Széchenyi-életrajz. Maradt azonban egy harmadik terület, egy harmadik lehetőség, amit sokáig senki sem vont kétségbe. Az ugyanis, hogy a naplóból valóban a gróf lelke szól az olvasókhoz, Széchenyi lelke, úgy, amint volt. Hanem ehhez valóban olvasó, értelmező kellett, s nem is akármilyen: olyan kutató, aki nem pszichologizál, azaz nem körülmény-élmény alapú történeteket keres a szövegben, mint a biográfusok, de nem is alkattani vonásokat, mint a jellemrajz-írók. Röviddel Zichy publikációja után ilyen olvasója-értelmezője volt a naplónak Grünwald Béla – s hogy ő miért olvasott egészen másképpen, mint a többiek, az részletesebb kifejtést kíván.”

(Lackó Mihály: Széchenyi lélektani és pszichiátriai ábrázolásának historiográfiájához. In uő: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. Budapest, 2001, L' Harmattan, 92. p.)

Lackó Mihály tanulmányának befejezése első pillantásra összefoglaló befejezésnek látszik, ugyanakkor sokkal több minden történik ebben a szövegben, mint a korábban elmondottak összegzése. A befejezésben a már leírtak megvitatása,

megbeszélése történik, ami további hasznos tanulságokat kínál az olvasó számára. A szerző felvázolja Széchenyi naplójának három lehetséges kutatási-értelmezési irányát, és utal arra, hogy ezek a lehetőségek mennyire termékenyek. Tömören jellemzi Grünwald Béla történész-történetírói alkatát, és felvet egy továbbgondolandó kérdést is, mégpedig azt, hogy Grünwald vajon miért látta egészen más perspektívában a gróf alakját, mint történész kortársai?

Amennyiben a tanulmány végén teret biztosítunk az eredmények, főbb megállapítások „megvitatására”, ez sokkal hatásosabban és szakszerűbben lezárja szövegünket, mint – mondjuk – egy József Attila-idézet. Mit tartalmazhat a diszkusszió?

- Megemlíthetünk néhány olyan feltevést, amit nem tudtunk megfelelően igazolni, érdemben végiggondolni, de valamiért nem akarjuk említetlenül hagyni őket.
- Összevethetjük megállapításainkat néhány ismertebb szakmai-szakirodalmi tézissel, és utalhatunk rá, hogy milyen eltéréseket figyeltünk meg.
- Utalhatunk később (további kutatásokban-írásokban) elvégzendő feladatra, a témával összefüggésben.
- Vigyázzunk az arányokra: ha tanulmányunk rövid, esetleg kevés önálló megállapítást tartalmaz, akkor a végén ne kerítsünk nagy feneket az egésznek. A diszkusszió ne az elvégzendő feladatok, a lustaság miatt megválaszolatlan kérdések listája legyen.
- Ne értékeljük saját írásunkat. Se negatív (szerény, jelentéktelen, felületes), se pozitív (alapos, eredeti, izgalmas, körültekintő, fontos, újszerű) értelemben.

6. Az irodalomjegyzék

Az irodalomjegyzék (bibliográfia) a tudományos írásmű sarkalatos pontja. Mielőtt a bibliográfiai leírás szabályaira térnénk, fel kell sorolni néhány fontosabb tennivalót és szempontot az irodalomjegyzékkel kapcsolatban.

(a) Az irodalomjegyzéknek hibátlannak kell lennie, több okból is. Egyrészt szokjunk hozzá a gondolathoz, hogy az irodalomjegyzék nem szükséges rossz, afféle kötelesség, hanem a tudományos írásmű szerves része, az olvasóval fontos információkat közöl. Sok olvasó (szakemberek, tanárok, szerkesztők különösen) először egy munka irodalomjegyzékét tekintik meg, hogy megítéljék a tanulmány minőségét. Több felsőoktatási intézményben a szakdolgozat bírálati lapján külön tétel az irodalomjegyzék: itt gyenge színvonalú, hiányos vagy hibás adatokat tartalmazó bibliográfia esetén sok pontot lehet veszíteni az értékelés során. (Lásd 1–3. sz. melléklet!) Egy bibliográfia minőségét a következő tényezők határozzák meg: a felhasznált irodalom minősége, tehát ne használjunk elavult, középszerű, illetve ismeretterjesztő jellegű könyveket. A bibliográfiai leírás szakszerűsége, erről az alábbiakban részletesen szó esik. A leírás és az egyes tételek tipográfiai egységessége, tehát a kiemelések következetes használata, a bibliográfiai adatok azonos sorrendje.

(b) Az irodalomjegyzéket lehetőleg ne utólag, hanem folyamatosan állítsuk össze. Ha számítógépen dolgozunk, akkor már a kutatás kezdetekor nyissunk egy *Irodalomjegyzék* vagy *Bibliográfia* nevű dokumentumot, amelybe folyamatosan és már ábécésorrendben írjuk be a felhasznált szakirodalom egyes tételeit! Ha nincs számítógépünk, akkor kartonokra („cédulákra”) vagy regiszteres füzetbe folyamatosan gyűjtsük a szakirodalmi adatokat. A cédula előnye, hogy végtelenségig bővíthető, hiszen egy kartonra csak egy mű adatait írjuk, másrészt jól mozgatható: könnyen ábécésorrendbe állítható, aztán a kupacot magunk elé véve csak be kell gépelni. A regiszteres füzet stabilabb dokumentációs eszköz (a kartonlapok, cédulák könnyen szétszóródnak, elkeverednek), viszont lapozgatni kell, és terjedelme korlátozott. A szakirodalom (az irodalomjegyzék) utólagos összeállítása, a hiányzó adatok kibogarászása napokat, rosszabb esetben heteket vehet igénybe, ami miatt egy munka leadásakor időzavarba kerülhet a szerző.

(c) Az irodalomjegyzéket azért se utólag állítsuk össze, mert ha konzultálunk valakivel, akkor már a munka kezdetekor könnyebben áttekinthető egy jegyzék alapján, hogy melyek azok az irodalmak, amiket már ismerünk, illetve mi az, ami hiányzik. Gondoljunk arra, hogy a témavezető vagy a konzulens feje sem lexikon, egy irodalomjegyzék az ő emlékezetét is felfrissíti, és több tanácsot tud adni a felhasználandó szakirodalom bővítését illetően. Sok témavezető egyből a témára vonatkozó irodalomjegyzéket kér a hallgatótól a konzultációk kezdetekor. Ez nem hatalmi demonstráció, hanem praktikus dolog, mindkét fél szempontjából.

(d) A bibliográfiai adatokat *soha ne a borítóról* írjuk le, hanem a címloldalról és a copyrightoldalról. (Ezek általában a könyv 3-4. oldalai.) A bibliográfiai adatokat, ha lehet, mindig a forrás (könyv, folyóirat) alapján írjuk le, ne egy másik bibliográfiai leírásból, ez esetben azt kockáztatjuk, hogy hibákat vehetünk át.

(e) Amennyiben irodalomjegyzékünk idegen nyelvű tételeket is tartalmaz, a bibliográfiai leírás során az idegen nyelvű adatok közé ne keverjünk magyar szavakat. Ilyenkor lehetőleg használjuk egységesen – tehát mind a magyar nyelvű, mind az idegen nyelvű tételeknél – a megfelelő latin rövidítéseket és szavakat: p. (pagina, 'oldal'), s. n. (sine loco, 'hely nélkül'), s. a. (sine anno, 'év nélkül'), s. n. (sine nomine, 'kiadó nélkül'), et alii ('és mások') stb.

A bibliográfiai adatok leírása

A bibliográfiai gyakorlat megkülönböztet *egyszerűsített* és *részletes* bibliográfiai leírást. Az egyszerűsített bibliográfiai leírás teljes mértékben lehetővé teszi a felhasznált irodalom visszakeresését, a hivatkozások, idézetek forrásainak azonosítását, tehát a tudományos írásmű kívánalmainak tökéletesen megfelel. A legtöbb tudományos publikációban ez a módszer vagy rendszer figyelhető meg. Részletes bibliográfiai leírást használunk olyan tudományos szövegek esetében, melyek filológiai, historiográfiai, illetve – természetesen – bibliográfiai jellegűek, tehát amikor különös jelentősége van az egyes kiadások részleteinek, a kiadások körül-

ményeinek. A részletes bibliográfiai leírás szempontjai összetettek, ezek teljes körű bemutatása minden kiadványtípust illetően nagyon sok helyet foglalna el. (A részletes bibliográfiai leírás szabályait lásd Gyurgyák 1997, 126–149. p.) Jelen kötet csupán a könyvek, a gyűjteményes kötetek és a folyóiratok részletes bibliográfiai leírásának kérdéseit ismerteti dióhéjban.

Egyszerűsített bibliográfiai leírás

Könyvek

(a) Minden tételnek tartalmaznia kell a bibliográfiai leírás öt alapelemét: (1) a szerző neve, (2) a mű címe, (3) a kiadás helye, (4) a kiadás éve, (5) a kiadó neve. Az elterjedt szokás ellenére Budapest nevét írjuk ki, *ne rövidítsük*. A címet és az alcímet kurziváljuk, a cím után pontot teszünk. A megjelenés helye és éve után *vesszőt* teszünk, a kiadó neve után *pontot*, hiszen a bibliográfiai tételt is mondatnak tekintjük. A címet lezáró írásjelet is kurziváljuk! Tehát:

- Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Budapest, 1976, Magvető.
- Heibach, Christiane: *Literatur im Elektronischen Raum*. Frankfurt am Main, 2003, Suhrkamp.

Többkötetes műveknél, illetve nem első kiadásoknál először feltüntetjük a kötettszámot, azt követően a kiadás számát, tehát a kiadásjelzés mindig a kötettség után következik.

- Kenyeres Zoltán (szerk.): *Esszépanoráma*. 1–3. köt. Budapest, 1978, Szépirodalmi.
- Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. 7. kiad. Budapest, 1982, Magvető.
- Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar népdalok*. 1–2. köt. 2. kiad. Budapest, 1975, Szépirodalmi.
- Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. 1–2. köt. Harmadik, változatlan kiadás. Ford. Eörsi István, Budapest, 1978, Magvető.
- Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. (Zweite, durchgesehene Ausgabe.) München, 1997, C.H. Beck.
- Fahnestock, Jeanne – Secor, Marie: *A Rhetoric of Argument*. (Second Edition.) New York, 1990, McGraw-Hill.

Amennyiben valamelyik adat nincs feltüntetve a könyvben, használjuk az év nélkül (é. n.), hely nélkül (h. n.), kiadó nélkül (k. n.) kifejezéseket, illetve ezeknek a zárójelben lévő rövidítéseit. Használhatjuk a latin alakokat is: sine anno (s. n.), sine loco (s. l.), sine nomine (s. n.). Ennek előnye az, hogy idegen nyelvű szövegekbe nem kell magyar szavakat ékelnünk. Lényeges a következetesség: döntünk

A TUDOMÁNYOS ÍRÁSMŰ RÉSZEI

el, hogy a magyar vagy a latin alakot, a rövidített vagy a teljes formát választjuk-e. Fontos, hogy a rövidítésekben *van* szóköz (spácium)!

A bibliográfiai leírás során különböztessük meg a *magánkiadást*, illetve a kiadó feltüntetésének hiányát:

- Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember. Tanulmányok a fejlett kapitalista társadalom ideológiájáról*. Budapest, év nélkül, kiadó nélkül.
- Pozsonyi Ádám: *„A Lenin-szobor helyén bombatölcsér tátong”. A magyar punk története (1978–1990)*. Budapest, 2001, a szerző kiadása.

A kiadó feltüntetése és ennek elmaradása kapcsán említhetjük meg, hogy a szamizdat és a magánkiadás *nem* szinonimái egymásnak! Szamizdatnak csak a diktatórikus politikai-társadalmi rendszerek központilag ellenőrzött és irányított könyvkiadásától független, illegális kiadók, illetve magánszemélyek által engedély nélkül kiadott könyveket és periodikákat nevezhetjük. (Egyébként a szocialista rendszerben is voltak magánkiadások, de ezek engedélyezettek voltak, tehát nem szamizdatok.) Nem tekinthetők szamizdatnak a pártállami időkben a kutatóintézetek, egyetemi tanszékek stb. által kiadott „belső”, fél-nyilvános kiadványok sem.

Idegen nyelvből fordított művek esetén a leírás a fordító nevével egészül ki:

- Krul, Wessel: *Egy korszerűtlen történész. Johan Huizinga élete és művei*. Ford. Balogh Tamás. Budapest, 2003, Széphalom Könyvműhely.
- Mahony, Patrick J.: *Der Schriftsteller Sigmund Freud*. Aus dem Englischen von Helmut Junker. Frankfurt am Main, 1989, Suhrkamp.

Idegen nyelvből fordított mű esetében tüntessük fel a fordító nevét! Ez még nem teljesen általános gyakorlat, sok szerző eltekint ettől, pedig a fordító munkája is szakmai-szellemi teljesítmény. A fordítás használatára többé-kevésbé a másodlagosság árnya vetül, ellensúlyozzuk ezt azzal, hogy feltüntetjük a fordító nevét. Ráadásul előfordulhat, hogy egyszer a mi fordításunkból idéznek, s mi is örülünk majd, ha látjuk, hogy nevesítik a munkánkat.

Gyűjteményes kötetek

Ha egy kötetnek *háromnál több* szerzője, szerkesztője, fordítója van, akkor használhatjuk az első név után az *és mások*, illetve az *et alii* jelölést is.

- Bókay Antal – Vilcsek Béla – Szamosi Gertrúd – Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*. Budapest, 2002, Osiris.
- Bókay Antal és mások (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*. Budapest, 2002, Osiris.

A gyűjteményes kötetben található tanulmány adatainak leírásakor először közöljük a tanulmány szerzőjének nevét, a tanulmány címét (ezt nem kurziváljuk!), majd az „in” szócska után a bibliográfiai tételt, a már ismertetett módon. Az „in” szócskát nagybetűvel kezdjük, mivel az eddig érvényesített logika alapján mondatkezdésnek számít, és – az elterjedt szokással ellentétben – nem teszünk utána kettőspontot. A leírás utolsó tétele ebben az esetben a terjedelem megjelölése, tehát hogy a szóban forgó szöveg hányadik oldaltól hányadik oldalig található. Az oldalszámot az o. (oldal) vagy a p. (pagina) rövidítéssel jelöljük. Tehát:

- Neményi Mária: Miért nincs Magyarországon nőmozgalom? In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiokról, feminizmusról*. Budapest, 1994, Replika Kör, 235–245. o.
- Neményi Mária: Miért nincs Magyarországon nőmozgalom? In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiokról, feminizmusról*. Budapest, 1994, Replika Kör, 235–245. p.
- Karnik, Olaf: Polit-Pop und Sound-Politik in der Popgesellschaft. In Neumann-Braun, Klaus – Schmidt, Axel – Mai, Manfred (Hg.): *Popvisionen. Links in die Zukunft*. Frankfurt am Main, 2003, Suhrkamp, 103–120. p.

Ha az idézett tanulmány szerzője azonos a kötet szerzőjével vagy szerkesztőjével, akkor az ugyanő szó rövidített formáját használjuk.

- Klaniczay Gábor: A vallási mozgalmak és a rendszer. In uő.: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, 1990, Magvető, 133–163. p.
- Hadas Miklós: Hímnem – nőnem. In uő (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiokról, feminizmusról*. Budapest, 1994, Replika Kör, 246–264. p.

Periodikumok

A periodikumok (folyóiratok, heti- és napilapok stb.) adatainak leírása gyakran nem könnyű, mert a lapok szerkesztői nem egyforma számozási, illetve oldalszámozási rendszert követnek. A egyszerű bibliográfiai leírásban a szerző neve és a tanulmány címe után a lap neve következik *kurzíválva*, utána az évszám, a folyóiratszám és az oldalszám. A tanulmány címét ilyenkor nem emeljük ki! Tehát:

- Gömöri György: Petri György fogadtatása Angliában és Amerikában. *Jelenkor*, 2004. 11. 1153–1158. p.
- Szőnyi György Endre: Szubjektum és reneszánsz dráma. *Helikon*, 1995. 1–2. 151–154. p.
- Wiest, Georg: Medienspezifische Kodes in computergestützten Kommunikationssystemen. *Zeitschrift für Semiotik*, Bd. 19. Heft 3. 1997, 229–244. p.
- Tagg, Philipp: Musicology and the semiotics of popular music. *Semiotica*, Volume 66 – 1/3. 1987, 279–298. p.

A TUDOMÁNYOS ÍRÁSMŰ RÉSZEI

Az első számtól kezdődően folyamatosan számozódó folyóiratok esetében célszerű a sorszámot a folyóirat neve után zárójelben feltüntetni. Ezt a bibliográfiai útmutatók általában nem így ajánlják, de a jó visszakereshetőség érdekében praktikus. Tehát:

- Rév István: Az atomizáció előnyei. *Replika* (23–24), 1996, szeptember, 141–158. p.

A részletes bibliográfiai leírás

Könyvek részletes bibliográfiai leírása

Részletes bibliográfiai leírás esetében közölni kell a könyv teljes terjedelmét, a kiadászámot, a kötetszámot, a sorozatcímet és sorozatszámot, valamint megadjuk a fordító, a szerkesztő, a sajtó alá rendező, és ha van, az illusztrátor nevét. A hiányzó adatokra is utalni kell.

- Deréky Pál – Müllner András (szerk.): *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. Budapest, 2004, Ráció, 381 p. /Aktuális avantgárd 3./
- Oltványi Ambrus: *A szellem szenvedélye. Tanulmányok, cikkek, bírálatok*. Előszó: Németh G. Béla. Lektorálta és jegyzetekkel ellátta Kerényi Ferenc. Bibliográfia: Oltványi Noémi. Budapest, 1994, Gondolat, 325 p.
- Mácza János: *Legendák és tények. Tanulmányok a XX. század művészettörténetéhez*. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta: Szabó Júlia. Budapest, 1972, Corvina, 262 p. /A művészettörténet forrásai, szerk. Németh Lajos./
- Jékely Zoltán: *Az időszárhányhoz. Régi és új versek*. Kondor Béla festményeivel. Budapest, 1975, Szépirodalmi, 660 p.

Folyóiratok részletes bibliográfiai leírása

Részletes bibliográfiai leírás esetében az adatok, illetve ezek sorrendje a következő: az évfolyam száma, évszám, a kiadvány száma, dátum. Gyurgyák János ajánlása szerint a részletes bibliográfiai leírás esetén a dátumot illetően az évente kétszer-hatszor megjelenő lapoknál elég az évszám, havilapoknál a hónap neve, heti- és napilapoknál a teljes dátum (lásd Gyurgyák 1997, 130–131. p.).

- Gömöri György: Petri György fogadtatása Angliában és Amerikában. *Jelenkor*, XLVII. évf. 11. sz. 2004. november, 1153–1158. p.
- Szőnyi György Endre: Szubjektum és reneszánsz dráma. *Helikon*, XLI. évf. (1995). 1–2. sz. 151–154. p.

Kéziratok

A tudományos írásmű megírásakor gyakran kénytelenek vagyunk kéziratokra, szakdolgozatokra, doktori disszertációkra és egyéb kiadatlan művekre hivatkozni. Az adatokat ebben az esetben a következőképpen adjuk meg: szerző, cím, alcím, a kézirat jellege, hely és évszám. Tehát:

- Vágréti Eszter: *Magyarország-kép a falusi turizmus kínálatának tükrében*. Egyetemi szakdolgozat. Pécs, 2004. PTE BTK Kommunikációs Tanszék.
- Glózer Rita: *A civil társadalomtól a nonprofit szektorig. Diskurzus a civil társadalomról Magyarországon a rendszerváltozás utáni évtizedekben*. PhD-értekezés. Pécs, 2006. PTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikáció PhD-program.

Figyelem: a jegyzetekben értelemszerűen hivatkozhatunk kiadott művekre, kéziratokra és egyéb – például levéltári forrásokra egyaránt –, de a bibliográfiában (irodalomjegyzékben) a megjelent műveket válasszuk el a forrásoktól, az utóbbiakat jelöljük *Levéltári források*, *Kéziratok*, *Levelek* stb. címmel (a levéltári források leírásának részleteit lásd Gyurgyák 1997, 114. p.).

Hálózati források

A hálózati források bibliográfiai leírását illetően nincs egységes gyakorlat, és e források sokféleségét és változékonyságát tekintve nem is valószínű, hogy ilyen a közeljövőben kialakul. Az internetről származó írások, cikkek, közlemények, információk esetében a bibliográfiai leírást az egységesség kedvéért a nyomtatott források leírásának mintájára készítsük el. Tehát: a szerző neve, a közlemény címe, a honlap (hálózati folyóirat stb.) neve. Mindezt – a honlapok adatállományának gyakori változása, esetleges eltűnése miatt – a letöltés idejének feltüntetésével egészítsük ki. Tehát:

- Tverdota György: Egy beteljesedett vállalkozás. www.epa.oszk.hu (Hálózati közlés, a letöltés időpontja: 2006. május 22.).

A pontosabb tájékoztatás érdekében az eredetileg nyomtatott formában kiadott, de a hálózaton hozzáférhetővé tett, és ilyen formában használt szövegek esetén megadhatjuk a nyomtatott változat bibliográfiai adatait is. Ez első pillantásra feleslegesnek tűnik, de – figyelembe véve, hogy a bibliográfia elsődleges célja a visszakereshetőség biztosítása – nagy segítséget nyújthat az írásunk alapján további információk után kutatni, tájékozódni kívánó olvasónak. Tehát:

- Hebdige, Dick: Subculture. Die Bedeutung von Stil. <http://www2.rz.huber-berlin.de/fpm/texte/subcultu.htm>. A hálózati közlés eredetije: Diederich-

sen, Diedrich (Hg.): *Schocker – Stile und Moden in Subkultur*. Reinbek bei Hamburg, 1983, Rowohlt, 8–100. p.

A szerző nevét, a szöveg címét és a lelőhely pontos nevét tartalmazó hálózati forrásokat besorolhatjuk a bibliográfia egyéb tételei közé. Amennyiben további tájékoztatás céljából honlapok, tárhelyek, internetes adatbázisok adatait soroljuk fel, azokat válasszuk külön a bibliográfiától. Ebben az esetben fordítsunk különösen nagy figyelmet a színvonalra: a forrásul szolgáló honlapok pusztá felsorolása – amint ez különösen szemináriumi dolgozatok esetében történni szokott – nem helyettesítheti a pontosan visszakereshető, részletes bibliográfiai adatokkal rendelkező – akár a hálózaton lelt – szakirodalom használatát, legfeljebb *kiegészítheti* azt.

7. Mellékletek

Az értekezés mellékletei változatos szöveg-, illetve dokumentumcsoportot alkotnak. Mellékletként csatolható minden olyan szöveg, kép, adat, táblázat, grafikon, mely empirikusan alátámasztja az értekezésben megfogalmazott megállapításokat és gondolatokat, érthetővé teszi a tanulmányban bemutatott kutatás gyakorlatait, logikáját. Végül, a mellékletnek kompozíciós szerepe is van: itt helyezhetünk el hosszabb szöveges dokumentumokat, interjúkat, a kutatás alapjául szolgáló kérdőívek másolatát stb., melyek a főszövegben megszakítanak a gondolatmenet kifejtésének folytonosságát. Melyek a mellékletekkel kapcsolatos fontosabb tudnivalók?

Relevancia. A mellékletekben bemutatott dokumentumok, adatok, kimutatások valóban kapcsolódjanak a tanulmány mondanivalójához, ne csak illusztrálják azokat. A képeket és a szövegeket elemezzük, illetve értelmezzük, a táblázatokból, grafikonokból vonjuk le a megfelelő következtetéseket. Sok szerző azért csatol a dolgozatához mellékletben interjúkat, táblázatokat és egyéb adathalmazokat, hogy eleget tegyen az empirikus megalapozottság követelményének. Ha a főszövegben nem vizsgáljuk, elemezzük az így közölt adatokat, akkor azok csak látványos külsőségek maradnak, és a bíráló is csak mint ilyeneket veszi-veheti figyelembe őket.

Azonosíthatóság. Törekedjünk arra, hogy a főszövegben kifejtett állítások és a melléklet adatai között szoros és könnyen követhető összefüggés legyen. A mellékleteket sorszámozzuk meg, a főszövegben vagy a főszöveg meghatározott helyéhez kapcsolt lábjegyzetben utaljunk a megfelelő mellékletre. (Például: Lásd 5. számú kép. Vö. 8. számú táblázat. Lásd 3. számú grafikon, stb.)

Rendszerezettség. Ha többféle melléklet szerepel a kéziratban – például képek, táblázatok, interjúk –, azok külön csoportokat alkossanak, önálló számozással.

A melléklet forrásának feltüntetése

A melléklethez kapcsoljunk rövid értelmező feliratot, továbbá a már kiadott művekből átvett melléleteknek mindig jelöljük meg a *forrását*. Amennyiben a mellékletben közölt dokumentumot (szöveget, fényképet, grafikont stb.) nem mi készítettük, jelöljük meg a szerzőt és a melléklet forrását: folyóiratot, könyvet, dokumentációt. A forrásmegjelölés lehet rögtön a dokumentumhoz kapcsolt szövegben vagy – a melléletek számától és jellegétől függően – külön jegyzékben.

A melléletek forrásának megadásánál a szerzők sokszor két véglet között ingadoznak. Az egyik, hogy kell-e egyeztetni a szóban forgó dokumentum szerzőjével vagy annak kiadójával, a másik a kísértés, hogy forrásmegjelölés nélkül át-emeljék a képet, táblázatot stb. a saját szövegükbe. Ennek most nem a jogi, hanem a praktikus részét hangsúlyoznám: sokan esetleg azért nem jelölik a forrást, mert úgy vélik, hogy a szerzői jogi körülmények tisztázása túl sok utánjárást igényel. Amennyiben a tanulmány a felsőoktatás valamely műhelyében készül (például szakdolgozat vagy tudományos diákköri munka), úgy válasszuk a középutat: nem kell egyenként engedélyt kérni, de minden esetben *feltétlenül* jelöljük meg a forrást. Ne feledjük, ennek, mint minden hivatkozásnak, legalább három fontos oka van: kerüljük a plagizálást, segítjük az ellenőrizhetőséget és a visszakereshetőséget (létezik-e az idézett dokumentum, és pontosan van-e bemutatva), továbbá az is elképzelhető, hogy valaki részletesebben meg szeretne ismerkedni az adatokkal, esetleg épp a mi írásunkban közölt adatokból kiindulva szeretne végezni valamilyen további vizsgálatot. Néhány példa a forrásmegjelölésre:

11.5. Táblázat

Jegyrendszer a szocialista országokban

[...]

Forrás: A táblázatot Such György és Tóth István János készítette, számos napilap és folyóirat alapján.

Megjegyzés: A táblázat az 1980-as években létezett jegyrendszereket mutatja be. A rövideg kedvéért nem tartalmazza az egyes termékekre, illetve a különböző országokban és régiókban érvényben levő jegyrendszerek bevezetésének és feloldásának pontos időpontjait.

(Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, 1993, *Heti Világgazdaság*, 269. p.)

Ez esetben a táblázat a főszövegben van. Ne feledjük: amikor tanulmányt vagy szakdolgozatot készítünk, akkor *nem* könyvet, hanem kéziratot gyártunk. A melléleteknek, képnek, táblázatnak a főszövegben való tipográfiai elhelyezése a *tördelő feladata*, tehát kiadói és nem szerzői feladat. Az idézett példa megjelöli a táblázat készítőinek nevét, és hogy milyen forrásokból készült a táblázat. A forrásmegjelölés itt a források típusát vagy műfaját határozza meg (napilapok és folyóiratok).

Fontos a *megjegyzés*, melyben a szerző meghatározza (szűkíti) a táblázat adatainak terjedelmét, illetve érvényességét.

6. táblázat

A magyarok olimpiai pontszámok megoszlása sportáganként 1896–1912 között

[...]

Forrás: Szekeres, 2000

(Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, 2003, Helikon, 290. p.)

A szerző a forrást a könyv irodalomjegyzékének egyik tétele alapján adja meg, feloldása ennek megfelelően: Szekeres István (szerk.): *Magyarok az olimpiai játékokon 1896–2000*. Budapest, 2000, MOB. Hadas könyvét a 330. oldalon a táblázatok jegyzéke egészíti ki, mely azonban csak a táblázatoknak a főszövegben olvasható címeit, illetve az oldalszámot tartalmazza, ahol a táblázat található. Ezért a jegyzék itt inkább a kötetben történő eligazodást segítő tartalomjegyzék műfajához sorolható.

(fénykép)

Barta Pál: Népstadion állomás, részlet az „MHK mozgalom” tematikából. relief, gipsz, 180 cm, 1951

Magyar Nemzeti Galéria, fotótár

(Parkfalvi Endre: A budapesti „ős-metró” (1949–1956). *Budapesti Negyed*, II. évf. 3. szám, 1994. ősz, 41.)

A mellékelt dokumentum ez esetben nincs megszámozva. A dokumentum alatt viszont többféle fontos információ is található: a fényképen látható műtárgy készítőjének neve, a mű címe, a mű kontextusának megjelölése, tömör tárgyleírás (műfaj, anyag, nagyság, a keletkezés éve). A további kutathatósághoz fontos információ az őrzési hely megadása: Magyar Nemzeti Galéria, fotótár.

Feladatok

Három szakfolyóirat, három szakkönyv, illetve három már megvédett szakdolgozat szövege alapján vizsgáljuk meg a bibliográfiai leírást, a források megjelölését és a jegyzetek készítését illetően az érvényben lévő szokások, gyakorlatok változatait! Milyen azonosságok és eltérések figyelhetők meg a bibliográfiát és a jegyzeteket illetően? Keressünk releváns válaszokat az eltérésekre! A megfigyelt különbségeket osszuk csoportokba:

- eltérő szokásokon alapuló változatok,
- hiányosságok,
- hibák.

Kislexikon

AUTOPSZIA: a bibliográfiakészítés során a címléírás (vagy dokumentum-leírás) legbiztosabb módja; a szóban forgó bibliográfiai tétel személyes tapasztalat, kézbevétele alapján történő leírása (lásd Buda 2000, 26. p.).

JEGYZET: (1) a közvetlen megfigyelésekről, vagy az interjúzás során készített

részletes írásbeli feljegyzések. A jegyzetekben szerepelniük kell az empirikus megfigyeléseknek és ezek értelmezéseinek egyaránt. (2) A jegyzet a főszöveg járulékos része, kisebb betűmérettel szedett láb- vagy végjegyzet, mely idézeteket, szakirodalmi hivatkozásokat, esetleg a főszöveg gondolatmenetéhez képest kitérőket, kiegészítéseket tartalmaz.

Szakirodalom

- Aczel, Richard: *Hogyan írjunk esszét?* Ford. Szegedy-Maszák Anna. Budapest, 1998, Osiris.
- Bertáné Németh Ágnes: *Az irodalomkutatástól a hivatkozásig.* Pécs, 2002, PTE Egyetemi Könyvtár.
- Buda Attila (szerk.): *Könyvtári fogalmak kisszótára.* Budapest, 2000, Korona.
- Csermely Péter – Gergely Pál – Koltay János – Tóth János: *Kutatás és közlés a természettudományokban.* Budapest, 1999, Osiris.
- Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Ford. Klukon Beatrix. Budapest, Gondolat, 1991.
- Genette, Gérard: *Paratexte.* Übersetzt von Dieter Honig. Frankfurt am Main – New York, Campus.
- Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve.* Budapest, 1996, Osiris.
- Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a magyar irodalom filológiájába.* Budapest, 1996, Universitas.
- Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve.* 1. kötet. Budapest, 1999, Osiris.
- Poenicke, Klaus: *Wie verfasst man wissenschaftlichen Arbeiten?* (2. neuarb. Aufl.) Mannheim – Wien – Zürich, 1988, Duden.

IV. FEJEZET

TÉMAVÁLASZTÁS ÉS A MUNKATERV ELKÉSZÍTÉSE

- a témaválasztás szempontjai
- a megfelelő téma
- a témaötletek forrásai

A napi tudományos gyakorlatban a témaválasztás nem jelent problémát, a diákok számára viszont gyakran gondot okoz, hogy egyáltalán miről is írjanak szemináriumi dolgozatot vagy diplomamunkát. Ezért fontos alaposabban áttekinteni a témaválasztás lehetőségeit és buktatóit. A jó témaválasztás és a téma megfelelő körülhatárolása fél siker. Bizonyos helyzetekben a téma adott: így például egy kutatási folyamatot lezáró beszámoló, vagy egy pályázati, vagy egyéb megbízáson keresztül megrendelt tanulmány esetében. Bizonyos mértékig adott a téma akkor is, amikor a szakdolgozat vagy a szemináriumi dolgozat témáját előre elkészített listáról választják ki a hallgatók. Ez a szokás egyébként kezd eltűnni a felsőoktatás gyakorlatából.

1. A témaválasztás szempontjai

A téma mindenképpen legyen *releváns*, azaz kapcsolódjon a szerző szakjához és általában tanulmányainak jellegéhez. A témaválasztás szempontjából fontos a szerző *felkészültsége*. Mit értünk ez alatt? Így például a szerző idegennyelv-ismerete feleljen meg a téma szakirodalmának, és általában az ismeretei legyenek összhangban a téma mélységével, terjedelmével. Eco úgy fogalmaz, hogy a téma „feleljen meg a jelölt kulturális képességeinek” (Eco 1991, 22. p.). Ezt néha nehéz belátni, ilyenkor a témavezető ítélőképessége sokat segíthet. Ne válasszunk olyan témát, amelyhez a legfontosabb szakirodalom olyan idegen nyelven van, amin nem tudunk olvasni. Ne válasszunk úgynevezett „elméleti” témát, ha idegenkedünk az absztrakciótól.

Ne írjunk szimbolikus logikáról, ha a gimnáziumban kettesünk volt matekból. Ne válasszunk terepmunkát igénylő témát, ha rossz a kapcsolatteremtő képességünk. Rendkívül fontos, hogy olyan téma mellett döntsünk, amellyel kapcsolatban rendelkezünk valamiféle belső *motivációval*. Ennek legkézenfekvőbb formája, ha a téma megfelel az érdeklődési körünknek. Ebben az esetben szívesen foglalkozunk vele, és a felmerülő kisebb-nagyobb nehézségek sem veszik el a kedvünket. A külső motiváció ugyanilyen ösztönző lehet, de számos esetben a határidő közeledése, a témavezető sürgetései és egyéb kívülről érkező ösztönzések inkább lélektani akadályt jelentenek, aminek következtében egyre nehezebben megy a munka, lélekölő rabszolgamunkává válik az írás.

2. A megfelelő téma

Körülhatároltság

A választott téma legyen jól körülhatárolt és jól definiált. A téma végiggondolására, az előzetes – akár később megváltozó – koncepció kidolgozására ne sajnáljuk az időt. Ilyenkor derül fény arra, hogy mivel is szeretnénk foglalkozni tulajdonképpen, és ennek fontos következményei vannak a megírás folyamatára is, például úgy, hogy nem pocskolunk időt és energiát később kihúzandó szövegrészekre. A bennünket általában is érdeklő témán belül válasszunk ki egy szűkebb, speciális szempontot, és erre koncentrálva dolgozzuk ki a témát! A téma fókuszálása vagy előzetes leszűkítése nagyon fontos, e nélkül soha ne kezdjünk neki az anyaggyűjtésnek és a megírásnak. Miért? Túlságosan átfogó témáról – például: *globalizáció és kultúra*, vagy *ökológiai problémák és modern társadalom*, vagy *sport és turizmus* – nem lehet megfelelő alapossággal és mélységben írni. De – feltételezve akár, hogy rendelkezünk a feldolgozáshoz szükséges idővel és felkészültséggel –, ezeket a témákat sem egyetlen tanulmányban, sem egyetlen monográfiában, legfeljebb egy több ezer oldalas könyvsorozatban lehetne színvonalasan feldolgozni. (Természetesen vannak hasonló címmel rendelkező kiváló szakkönyvek, de azok vagy szemlézik és rendszerezik az idevágó fontosabb kutatásokat, vagy maguk is egy szűkebb részletkérdésről szólnak, csak ez a címből nem feltétlenül derül ki!)

A fenti példánál maradva, ilyenkor mindenképpen válasszunk a témán belül egy *részletkérdést*, egy *esetet*, amely – mint rész az egészet – magába sűríti, illetve képviseli a téma egészét, és ez a részlet már alaposan körüljárható, feldolgozható az általunk választott eszközökkel. Például így:

- A globalizáció és a kortárs popzene, különös tekintettel a kelet-európai elektronikus tánczenei szcéákra. (Lásd Vályi Gábor: Az alulról jövő kulturális globalizáció és az internet. A kelet-európai nu jazz színtér esete. *Médiakutató*, 2004. nyár, 95–114. p.)
- Ökológia és kockázat: eltérő érdekek egy atomtemető létesítése körüli vitákban. (Lásd Szijártó Zsolt: Egy konfliktus etnográfiaja: „laikusok” és „szakértők” vitája az ófalui atomtemető kapcsán. *Tabula*, 1999/1. 52–87. p.)

TÉMAVÁLASZTÁS ÉS A MUNKATERV ELKÉSZÍTÉSE

- Schleicher Vera: „Ha idegenben győzni tudnánk...” – Gondolatok a szurkolói turizmusról a Fotex kézilabdacsapatának példáján. (In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Budapest, 2003, Néprajzi Múzeum, 142–151. p.)

A téma körülhatárolása és leszűkítése azért is fontos, mert így sokkal célratörőbben tudjuk gyűjteni a szakirodalmat, illetve így jól körvonalazódnak leendő írásművünk későbbi tematikus egységei, fejezetei. A három idézett példánál maradva a következőképpen haladhatunk a nagyobb, átfogóbb egységektől a kisebbek felé, egyre szűkülő körökben, ahol is az utolsó kör centrumában az empirikusan feldolgozott jelenségcsoport vagy „eset” helyezkedik el:

Vályi Gábor tanulmánya

- a globalizáció irodalma,
- a popzene kutatásának irodalma,
- a kortárs médiumok irodalma,
- a szóban forgó zenei irányzat irodalma,
- a kelet-európai DJ-szcéna kommunikációja.

Szijártó Zsolt tanulmánya

- a társadalmi kockázat irodalma,
- az ökológiai kockázat irodalma,
- a politikai átmenet irodalma,
- az atomhulladék-temető vitájának sajtóvisszhangja,
- az atomhulladék-temető körüli konfliktus.

Schleicher Vera tanulmánya

- a turizmus kulturális tanulmányozása,
- a sportszociológia és a szurkolói magatartás,
- a csapat külföldi útjain való részvétel: a „zarándoklat”,
- a veszprémi Fotex-szurkolók utazásai.

Aktualitás és feldolgozottság

A témaválasztásnál fontos szempont a téma *aktualitása*, azaz időszerűsége, illetve *feldolgozottsága* (lásd Majoros 1997, 21. p.). A kettő között nincs egyenes összefüggés, mégis megfigyelhetők bizonyos kapcsolódások. A nagyon újszerű témáról esetleg kevés az érdemben használható szakirodalom, ugyanakkor, ha az új – esetleg viharos gyorsasággal *divattá* váló – téma kellőképpen foglalkoztatja akár a közvéleményt, akár a tudományos közösséget, akkor rövid időn belül nagyon sok publikáció jelenik meg vele kapcsolatban. Valószínű, hogy ezek nem mind tudományos közlemények, viszont jól használható, izgalmas dokumentumokként vehetők figyelembe. Így például az *internet* térhódításának kezdetén renege-

teg írás született a háló várható kulturális, társadalmi, politikai, lélektani hatásával kapcsolatban. Ezek a korai írások egyrészt rendkívül prófétaiak voltak – az összes létező kulturális-társadalmi probléma azonnali megoldásaként tekintettek a számítógépes hálózatokra –, másrészt pesszimista víziókat rajzoltak fel a hálózatfüggő személyiségről, aki minden társas és fizikai szükségletét leépítve tengődik a képernyő előtt, illetve a nyugati klasszikus kultúra azonnali összeomlását diagnosztizálták. Ezek a felfokozott hangnemben íródott szövegek később erősen ideologikusoknak, vágyak és félelmek által meghatározottaknak bizonyultak, és a számítógépes hálózatok tényleges hatásait vizsgáló szakmunkák csak később, a „hálózati boom” lecsengése után születtek meg. Erre vonatkozik Hegel ismert mondása: „Minerva baglya csak szürkületkor kezdi el röptét”, magyarázatra a fogalmi megismerés utólagos a valóság történéseihez képest (lásd G. W. F. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Budapest, 1983, Akadémiai, 23. p.)

A klasszikus témák, melyek évtizedek, esetleg évszázadok óta foglalkoztatják a tudományos közösséget, egyrészt azért előnyösek, mert rendkívül terjedelmes szakirodalmuk van – amiről esetleg már külön szakkönyvtárak is készültek –, másrészt nagymértékben elfogadottak, tehát nem kell bizonygatni relevanciájukat. Ilyen téma például a szociológiában a társadalmi rétegződés, az etnografiában a paraszti gazdálkodás, a kulturális antropológiában a rokonsági rendszer, a nyelvészetben a nyelvi érintkezések kérdése. A klasszikus témákban ugyanakkor nehéz újat mondani, és olykor azt is meg kell indokolni, hogy egyáltalán miért „poroltuk le” őket. Egyébként a legtöbb klasszikus téma tárgyalása lehetséges az újabb társadalmi, kulturális fejlemények fényében, tehát egy klasszikus téma nagyon könnyen aktuálissá válhat. Így például az írást nem ismerő archaikus társadalmak szóbeli költészete nagyon sokáig a folklórkutatók és az antik filológiával, irodalommal foglalkozó szakemberek klasszikus témája volt, viszont a hatvanas évek televíziós kultúrájának térhódításával, majd újabban a hálózati kommunikáció „második szóbeliségét” elemző kutatások következtében a szóbeliség kérdése a kortárs média tanulmányozói számára is rendkívül inspiráló, voltaképpen „aktuális” témává alakult át (lásd Nyíri János Kristóf – Szécsi Gábor szerk. *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, 1998, Áron; valamint György Péter: *Memex*. Budapest, 2002, Magvető.).

Hozzáférhetőség, kutathatóság

A témaválasztás során tárgyilagosan gondoljuk végig, hogy hozzá tudunk-e férni a téma megfelelő feldolgozásához szükséges szakirodalomhoz, illetve a feldolgozáshoz szükséges forrásokhoz (szövegkiadások, dokumentumok, sajtótermékek, filmek, fényképek, interjúk és hasonlók). Gondoljuk végig, hogy mennyire elérhetőek számunkra a könyvtárak és egyéb kutatóhelyek (levéltárak, múzeumok, más egyetemek intézetei), az adatközlők; illetve mennyi időt, energiát, adott esetben mennyi pénzt tudunk fordítani ezek megközelítésére. Ne válasszunk olyan témát,

amihez egyáltalán nem tudunk megfelelő szakirodalmat szerezni, aminek kutatásához nem tudunk megfelelő empirikus vizsgálatokat végezni. A témaválasztás és a kutatási terv készítése szempontjából egyaránt fontos, hogy a határidőt szem előtt tartva józanul mérlegeljük: feldolgozható-e a szóban forgó téma a rendelkezésre álló időn belül, figyelembe véve a könyvtárazást, a felkészülési időt, a források feldolgozását és az ezzel járó esetleges utazásokat. Tehát a téma legyen megvalósítható a rendelkezésre álló időmennyiségen belül. Amennyiben nem rendelkezünk a feldolgozáshoz szükséges időmennyiséggel, mindenképpen másik témát kell választani. Ezt a magától értetődő követelményt sokan nem tartják be, aminek súlyos következményei lehetnek.

A téma eredetisége

Az ötlet hiány, a témaínség vagy a határidő végzetes szorításában választhatunk már többször feldolgozott vagy „agyonírt” témát. Általában véve azonban elmondható, felesleges nekifeküdni egy olyan témának, amit más már kimerítően feldolgozott. Az eredetiség kívánalmához hozzátartozik az is, hogy ha lehet, kerüljük a divattémákat és a sablonokat. Csak a legszorítóbb szükség esetén válasszunk olyan témát, mint a „női magazinok nőképe”, a „férfimagazinok férfiképe” vagy a „Harry Potter-jelenség”.

Vannak olyan témák, melyek mintájára – megváltoztatva a megváltoztatandókat – témaínség esetén is tudunk saját témát választani. Ilyen például a *tartalom-elemzés*: ha olvastunk egy érdekes dolgot arról, hogy X társadalmi-politikai esemény hogyan jelenik meg a sajtóban, akkor mi is készíthetünk egy másik elemzést Y esemény médiareprezentációjáról. Vagy: ha létezik egy *márkaelemzés* arról, hogy bizonyos ruházati vagy egyéb márka milyen szerepet tölt be egy csoport (egy szubkultúra) gyakorlataiban, akkor írhatunk dolgot arról, hogy egy másik márka milyen szerepet tölt be egy másik (vagy ugyanazon) csoport gyakorlataiban. Vagy: ha elolvastunk néhány konfliktusról szóló tanulmányt, mi is tudunk *konfliktuselemzést* készíteni valamilyen politikai, ökológiai, kulturális konfliktus kapcsán, a konfliktuselemzés eszközeivel. Ilyenkor nyugodtan hivatkozhatunk egy jegyzet erejéig az inspirációt nyújtó tanulmányra vagy szakdolgozatra. E témák veszélye általában az, hogy kissé sablonosak, rutinfeladat jellegűek, de ha időzavarban vagyunk, vagy valóban nem találunk témát, akkor hasznos segítséget jelenthetnek.

Ha már megvan a téma, azonnal válasszunk témavezetőt, és rögtön konzultáljunk arról, hogy egyáltalán megfelelő témát választottunk-e. (Lásd Majoros 1997, 19. p.) Semmiképpen ne kezdjük el a kutatást konzultáció nélkül, mert előfordulhat, hogy rengeteg munkát és energiát fordítunk egy megvalósíthatatlan vagy csak színvonalatlanul megvalósítható feladatra, vagy olyan témára, amit (feltételezhetően hasonló eredménnyel) többen is feldolgoztak már.

Empirikus és elméleti témák

Ideális esetben mind a szerző, mind a témavezető arra törekszik, hogy a dolgozat empirikusan megalapozott legyen. Sok helyen nem is fogadnak el olyan munkát, amiben nincs empirikus kutatás. Az empirikus kutatás a társadalomtudományok esetén nehezen megkerülhető, de humántudományok esetén is többnyire szükséges valamiféle empirikus alap – például kéziratok, forráskiadások, kritikai kiadások, dokumentumgyűjtemények – használata. Sok szerző azzal áztatja magát, hogy amennyiben a dolgozatban nincs empirikus vizsgálódás, attól az automatikusan „elméleti” lesz. Ez természetesen nincs így, ilyenkor a legtöbb esetben csupán gyenge, megalapozatlan munka születik. Másik közkeletű tévedés, hogy egyesek a szóban forgó témára vonatkozó irodalom kompilációját értik elméleti dolgozat alatt, ami ugyancsak téves felfogáson alapszik. Ilyenkor gondoljunk az alapszabályra: a *közlés* (saját eredmény) és az *ismertetés* (mások eredményei) közötti különbségre! Általában véve egy elméleti dolgozat megírása – az óhatatlanul szükséges, noha nehezen definiálható elméleti érzék mellett – időigényes és nehéz feladat, amelyben szükség van alapvető tudományelméleti szempontok ismeretére és érvényesítésére, logikai érzékre, továbbá a témára vonatkozó, már létező elméleti irodalom alapos és kritikai feldolgozására és értelmezésére. Senkit nem akarok elriasztani az elméleti dolgozattól, csupán attól az önáltatástól, hogy a típushibáktól hemzsegő, lustaságból született munkákat jobb híján elméleti dolgozatként ítéljük meg.

Az „empirikus” dolgozat – természetesen praktikus szempontokról, és nem egyes megközelítésmódok hierarchiájáról vagy tudományelméleti normákról beszélünk – számos előnyös tulajdonsággal rendelkezik, amit a témaválasztás során vegyünk figyelembe. (1) Az empirikus alap eleve valamiféle szerkezetet vagy keretet nyújt a vizsgálódásnak: az empiria természetes tagolódása alapján (hacsak nem választunk más szempontot) könnyen fel lehet építeni a kutatás menetét és az anyag bemutatását. Például egy eseménynek (mondjuk konfliktusnak), vannak előzményei, vannak helyei, vannak szereplői, következményei stb., ezek bemutatása logikus és természetes keretét adhatja a vizsgálódásnak. (2) Az empirikus dolgozat esetében könnyebb a témára fókuszálni, kevesebb a kísértés, hogy elkalandozzon a szerző. (3) Az empirikus dolgozat „életszerűségének” köszönhetően – ha színvonalas – többnyire dinamikusabb, érdekfeszítőbb. (4) Az empirikus dolgozat esetében (ha jól választottuk meg a témát) valóban van esély arra, hogy a világ egy még feldolgozatlan szeletével tudjuk megismertetni az olvasót. Az empirikus dolgozat ezért könnyebben felel meg az újdonság vagy az eredetiség igényének.

3. A témaötletek forrásai

Jó esetben a szerző tanulmányainak és személyes érdeklődésnek köszönhetően rendelkezik valamilyen témával, ilyenkor a feladat inkább a körülhatárolás, a téma finomítása lehet. Rosszabb esetben a szerző nem tudja, miről írjon. Honnan meríthetünk inspirációt, ötleteket?

- Kérjünk tanácsot attól az oktatótól, akiben megbízunk, akiről úgy érezzük, hogy segíteni tud.
- Figyeljünk az előadásokon, szemináriumokon. „Az előadók gyakorta felhívják a figyelmet érdekes témákra.” (Majoros 1997, 18. p.)
- Gondoljuk végig, hogy tanulmányaink során (a tantárgyi programokban, szemináriumokon stb.), illetve olvasmányaink során mi keltette fel az érdeklődésünket, és ehhez kapcsoljuk a témát.
- Próbáljunk bekapcsolódni a tanszéken végzett kutatásokba. Az egyetemi tanszékek ideális esetben kutatóhelyek is, és az egyes kutatási programokban szívesen veszik a hallgatók közreműködését. A kutatási beszámoló gyakran egy szakdolgozat alapja lehet.
- A tanszékek, intézetek általában jegyzéket vezetnek az ott készült szakdolgozatokról. Érdemes a jegyzéket, esetleg néhány korábban készült dolgozatot is, áttanulmányozni ötletszerzés céljából.

A munkaterv elkészítése

A tanulmány megírásának semmiképpen ne álljunk neki úgy, hogy nem készítünk részletes munkatervet. Ne sajnáljuk az időt a munkaterv végiggondolására, illetve kidolgozására, ugyanis ennek birtokában a tanulmány megírása sokkal egyszerűbbé válik, így végső soron tetemes mennyiségű időt takaríthatunk meg. Ideális esetben a munkaterv elkészítése négy összetevőre tagolódik:

- előzetes tájékozódás
- előzetes koncepció készítése
- részletes munkaterv készítése
- időmenedzselés.

1. Előzetes tájékozódás

Az előzetes tájékozódás során végiggondoljuk a téma megvalósíthatóságát, a feldolgozottság fokát, illetve megismerkedünk a legfontosabb szakirodalommal. A megvalósíthatatlan témára nem érdemes további munkát és időt pazarolni. A megvalósíthatóság részletkérdéseivel a *Témaválasztás* fejezetben már foglalkoztunk, itt csak röviden összefoglaljuk a legfontosabb szempontokat: ne válasszunk olyan témát, melynek megvalósítására nincs elegendő időnk; olyat, melynek feldolgozására nincsenek meg a képességeink; olyat, melynek megvalósításához nem megfelelőek a körülményeink.

Ezekkel kapcsolatban néhány további megjegyzés. Az idő szempontját nem lehet eléggé hangsúlyozni: ez a forrása a legtöbb önáltatásnak, a legtöbb problémának és a legtöbb kudarcnak. Sokan például úgy döntenek, hogy a tavaszi szünetben akarják megírni a diplomadolgozatot. A tavaszi szünet általában egy hét, és

ennyi idő alatt nem lehet szakdolgozatot írni. A legtöbb szerző, aki a témával foglalkozik, joggal írja, hogy egy szakdolgozat megírásához szükséges idő *minimum hat hónap* (és maximum két év).

A képességek alatt nem azt értem, hogy bizonyos témák választása előtt végeztessünk IQ-tesztet. Senkinek nem tesz jót, ha alulértékeli az értelmi képességeit. Viszont gondoljuk végig: terepmunkát igénylő téma esetén rendelkezünk-e elegendő kitartással, gyakorlati érzékkel, kommunikációs rutinnal stb. Felmérések esetén rendelkezünk-e megfelelő statisztikai ismeretekkel. Általában: rendelkezünk-e a téma feldolgozásához szükséges idegennyelv-tudással?

A körülményeket illetően elképzelhető, hogy a téma megvalósítása nagyobb pénzügyi előkészítést igényel, és felvetődik a kérdés: van-e idő pályázni, támogatókat keresni? Van-e a közelben könyvtár, és ha igen, mekkora? Milyen távolságra és milyen gyakran tudunk utazni bizonyos könyvtárak, archívumok, források, adatközlők eléréséhez?

A feldolgozottság fokát illetően mérlegeljük, hogy alacsony feldolgozottság esetén egyrészt könnyebb új eredményeket elérni, munkánk figyelemfelkeltőbb, eredetibb lehet, másrészt kevesebb az útmutatás, a már kidolgozott szempont, a figyelembe vehető szakirodalom, és az is lehet, hogy az újszerű témát nehezebb lesz elfogadtatni. Nagyobb feldolgozottság esetén egyrészt több szakirodalmat kell áttanulmányozni, nehezebb újat mondani, másrészt el lehet indulni a mások által kijelölt irányban, nagyobb tér jut a szakirodalom kritikai feldolgozására, a többi szerző megállapításaival való vitára. A szakirodalom alapján történő előzetes tájékozódás segít határozni a kérdésben.

2. Előzetes koncepció készítése

Majoros Pál hangsúlyozza, hogy az előzetes koncepció *nem* a kutatás terve, és *nem* is a tanulmányírás alapjául szolgáló vázlat. A koncepció „feltételes vázlat”, ami tartalmazza a téma rövid bemutatását, a témaválasztás okait és céljait, a módszereket és a hipotéziseket (Majoros 1997, 24–26. p.). A koncepció előzetességéhez tartozik, hogy módosítható, változtatható, rugalmasan kezelhető. A nagyobb változtatásokat, a lényeges hangsúlyok áthelyezését itt gondoljuk végig és hajtsuk végre. Később, a kész kutatási terv és vázlat esetében ezt már lehetőleg ne tegyük! A koncepció legyen rövid, témától függően kettő-öt oldal, legyen lényegre törő (ne itt akarjunk egyes fejezeteket megírni), legyen arányos (minden kidolgozandó szemponttal egyforma mértékben foglalkozzon), legyen érthető és világos (a koncepciót ugyanis már átadhatjuk a témavezetőnek, vagy olyan személynek, akin a koncepció megvalósíthatóságát, követhetőségét mintegy – Majoros szavával – „tesztelni” akarjuk). A koncepció:

- mindenképpen tartalmazza a kutatás és a tanulmány célkitűzéseit. Itt beszélhetünk a hipotézisről is, ugyanakkor a koncepció eszköze lehet annak is, hogy felismerjük, illetve kidolgozzunk valamilyen releváns hipotézist,
- rögzíti a módszereket, meghatározza a forrásokat, tehát az adatgyűjtés és

a feldolgozás technikáinak bemutatását, illetve a legfontosabb szakirodalmat, mind a módszertant, mind a témát illetően,

- vázolja a megvalósítás tervezett szakaszait és ennek időbeli ütemezését.

3. Részletes munkaterv készítése

A munkaterv a következő részekből álljon:

1. A kutatási probléma rövid *összefoglalása* (szinopszis). A téma meghatározása, a megválaszolandó kérdések feltevése mellett itt döntsük el, hogy munkánk *leíró, elemző, magyarázó*, illetve *értelmező* jellegű-e, ennek ugyanis a tanulmány megírására nézve is fontos következményei vannak. Kezdő szerzők számára hasznos, ha ezen a ponton összegyűjtik a kutatás *alapgoldalmain*. Egyrészt, mert a későbbi szakirodalmazás során a fogalmakkal kapcsolatban is érdemes szakirodalmat gyűjteni, másrészt a *konceptualizálás* fontos előkészítő része a későbbi empirikus kutatás elvégzésének (lásd Babbie 1999, 125–127. p.).

2. A *szakirodalmi kutatás* elvégzése. Itt először *felderítjük* a szakirodalmat (könyvtározás és egyéb források, pl. hálózat használata alapján), majd *jegyzékbe vesszük* (bibliográfiát készítünk). Ezután *elolvassuk* és *kijegyzeteljük* a szakirodalmat.

3. Az *empirikus kutatás* elvégzése. Hol, mikor, mennyi ideig kutatunk, milyen eszközökkel. Ebben a szakaszban szükség lehet a fogalmak *operacionalizálására* is. Határozzák meg, melyek az elvégzendő műveletek? (Babbie 1999, 127-128. p.).

4. *Vázlatkészítés*. A tanulmány megírását segítő vázlat elkészítésének jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A vázlatírás során használjuk fel az előzetes kutatási koncepcióban rögzített elemeket. A vázlatot alaposan gondoljuk végig, az előzetes vázlatot a továbbgondolás során bővítjük, majd tisztázzuk le.

5. *Megírás*. A megírásra szánt idő eltervezésénél vegyük figyelembe – és ez a tervezett szöveg terjedelmétől is függ –, hogy folyamatosan, egyhuzamban írjuk meg a szöveget, és a teljes szöveget fogjuk átírni, bővíteni és javítani, vagy (hosszabb szöveg esetében) szakaszosan, fejezetenként haladunk előre, és a kész fejezet átdolgozása után fogunk hozzá a következőhöz. Itt tervezzük be pihenőidőt is, ami különösen a szövegek átjavítása, ellenőrzése előtt hasznos.

6. *Utómunkák*. A gondos utómunkálatok segítik a megbízható, első látásra is jó benyomást keltő kézirat elkészítését, ezért erre mindig hagyjunk időt. Az utómunkálatokhoz sorolható a kész szöveg még egyszeri figyelmes átolvasása (elütések, esetleges helyesírási hibák kijavítása), egységesítés (oldalszámok, fejezet-címek, utalások ellenőrzése) és nyomtatás. A nyomtatás több okból is lényeges: a szöveg egy nyomtatott példányát helyezzük el saját archívumunkban is, továbbá a konzulens is örül, ha nem csak fájlban kapja meg a szöveget, és írásunk kinyomtatásával nem neki kell bajlódnia.

Munkaterv-séma

(lásd Majoros 1997, 22–24. p.)

1. Elsődleges tájékozódás és a tájékozódást szolgáló anyaggyűjtés, a téma pontosítása.
2. Konceptió készítése.
3. Szakirodalom gyűjtése.
4. Empirikus adatgyűjtés. (A 3. és 4. pont a tulajdonképpeni kutatás.)
5. Vázlatkészítés.
6. A cikk, tanulmány, dolgozat stb. megírása.
7. Korrekciók.
8. Végleges szöveg elkészítése.
9. Kézirat-ellenőrzés, utómunkálatok.

4. Időmenedzselés

Az idő beosztása

Egy, a tudományos írásmű kérdéseit áttekintő, bemutató könyvben talán „szakmaiatlannak” tűnik az időbeosztással való foglalkozás. Ennek ellenére nagyon fontos kérdéstről van szó, amely éppen a munkaterv készítéséről szóló fejezetnél megkerülhetetlen. Az idő beosztása a tervezés fontos része, amikor a munka szakaszait meghatározzuk, akkor valójában – tudatosan vagy tudattalanul – az időt is tagoljuk. A gyengén sikerült írásművek, illetve a soha el nem készült dolgozatok, cikkek hátterében nagyon gyakran a rossz időbeosztás áll. A munkaterv elkészítésénél vegyük figyelembe a végső határidőt; annak időbeosztását, akinek esetleges kontroll céljából meg szeretnénk mutatni a szöveget; saját egyéb feladatainkat; a források elérhetőségét; saját munkatempónkat és munkafeltételeinket. A tervezés során minden szükséges feladathoz, munkafázishoz rendeljük hozzá a szükséges időt.

Az időbeosztással kapcsolatban két típushibát lehet elkövetni. Az egyik, hogy olyan időszakban akarjuk végrehajtani a kutatást és megírni a tanulmányt, amelyről mi magunk is jól tudjuk, hogy ugyanakkor más dolgunk, tennivalónk is van. Ilyenkor általában azzal hárítjuk el az időzavarral kapcsolatos nyugtalanító gondolatokat, hogy „majd csak lesz valahogy”. A másik probléma, hogy általában hagyjuk, hogy bármilyen okkal, ürüggyel félbeszakítsanak bennünket (lásd LeBoeuf 1994). Ez teljesen érthető magatartás, de határidős cikkírás, tanulmányírás, fordítás stb. esetén álljunk a sarkunkra, és utasítsuk vissza a bulikba, mozi-előadásokra, koncertekre, horgászvíkendekre, kajaktúrára, sportmérkőzésekre, közös kerti munkára stb. történő meghívásokat.

Az empirikus kutatást illetően különösen fontos az időbeosztás megtervezése. Ugyanis rendkívül időigényes tevékenységről van szó, ezért feltétlenül tervezzük

be a terepmunka, kérdőívezés, interjúzás, forráselemzés lebonyolításához szükséges időt, illetve a kapott adatok *feldolgozásához* és *értelmezéséhez* szükséges időt. Az empirikus kutatás körülményei számos okot adnak az időhúzásra. Lásd:

„Még el kell készítenem három interjút...”

„Nincs pénzem utazásra...”

„Még nem sikerült megszereznem a videókat, amit a városi tévé készített...”

„Az ismerősöm, aki a táblázatokat készíti, nem ér rá...”

„Az adatközlőm elutazott...” stb.

Ezek a legveszélyesebb csapdák!

A halogatás és a maximalizmus veszélyei

A szerzők egy része hajlamos arra, hogy soha ne fejezze be, amin dolgozik: egy tanulmányt, egy könyvet, egy diplomadolgozatot. Ennek oka többnyire a halogatás és a maximalizmus valamiféle keverékében rejlik. A probléma ilyenkor az, hogy az időhúzást indokoló érvek általában annyira tiszteletreméltóak, hogy szinte támadhatatlanok. Ki ne akarná, hogy kutatása minél alaposabb, cikke minél csiszoltabb legyen? Ilyenkor azonban gyakran megtörténik, hogy a szóban forgó mű valamiféle minden időt, energiát magába nyelő mumussá válik, esetleg soha nem is készül el. A munka befejezésének halogatása megtévesztő lélektani védekezőmechanizmussá, a felelősség és az objektív mérlegelés elől történő menekülés eszközüvé válik. Babits Mihály *Magántudósok* című esszéje alaposan elemzi az efféle magatartás lélektani mozgatórugóit. Ilyen a sajátos „magyar alaposág” – Babits kicsit gúnyorosan afféle magyar átokként jellemzi ezt a tudományos mentalitást, mely „különbözik a némettől, távol van a szörszálhasogatástól, nem a részleteibe, hanem a végére akart mindennek hatolni” (Babits 1978, 322. p.). Ilyen a befejezéstől való irtózás, melynek álcája a végtelenségig húzódó aprólékos előkészület. „A tudományos szkepszist tette kötelességévé, nem akarta mondani: *tudom*, míg mindent számba nem vett, mindent el nem olvasott, nem akart az emeletbe fogni, míg a földszintből hiányzik egyetlen kő” (Babits 1978, 322. p.). Végül a befejezés akadályja a túlhajtott holisztikus igény is lehet: „Mert minden összefügg, ezért mindent kell tudni. S a polihisztor, mert nagyon is egységesnek látja a világot, azért nem mer soha az egységig jutni. A világ végtelen sokoldalú, s ha minden oldalát látni akarjuk, mielőtt képét megrajzolnók magunknak, egységesítés helyett aprózásban veszünk el, és ismét a ténygyűjtés, a tanulás válik öncéllá” (Babits 1978, 324. p.).

Természetesen nem a felszínességet és az összezapott munkát propagálom. De gondoljunk arra is, hogy a kutatás, az anyaggyűjtés, a cikkírás, a diplomamunka készítése olyan feladat, melynek – noha a munka folyamata akár „öncél” vagy kellemes időöltés is lehet – meghatározott célja van. Ha ez a cél nem teljesül, akkor az egész vállalkozás kudarcot vall, minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyul majd. Hiába egyre elmélyültebb a kutatás, amikor már rég nem aktuális a probléma, hiába lesz egyre csiszoltabb a cikk, amikor már régen más szerzőt bízott meg a kötet

csalódott szerkesztője, hiába lesz egyre alaposabb a szakdolgozat, ha miatta évekig halogatjuk a diplomázást. A saját helyi értékük alapján kezeljük ezeket a feladatokat, ha abszolutizáljuk őket, könnyen megtörténhet, hogy a ráfordított munka elmentételeként, a mérleg *másik* serpenyőjébe csupán a semmit helyezhetjük.

Feladatok

Válasszunk ki néhány tanulmányt, és rekonstruáljuk azt a folyamatot, ahogy a szerző a téma általános megfogalmazásától eljut a tanulmány középpontjában elhelyezkedő empirikus eset, jelenségcsoport, probléma vizsgálatáig. Törekedjünk arra, hogy legalább három-négy jól elkülöníthető „szintet” vagy „kört” különböztessünk meg! Elemzésre ajánlott szövegek:

- Dávidházi Péter: Őseinket felhozád. In uó: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, 1998, Argumentum, 123–143. p.
- Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1980–1940*. Budapest, 1999, Új Mandátum.
- Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. In uó: *A Kert és a Műhely*. Budapest, 1988, Gondolat.
- Komoróczy Géza: *Sumér és magyar?* Budapest, 1976, Magvető.

Kislexikon

KOMPILÁCIÓ: különböző szerzők alkotásaiból összeállított, „összeollózott”, minden szellemi önállóságot, eredetiséget nélkülöző munka.

KONCEPTUALIZÁLÁS: a kutatáshoz tartozó fogalmi rend megalkotása, melyben meghatározzuk, milyen fogalmak alapján végezzük a vizsgálódást, és meghatározzuk, hogy e fogalmak alatt következetesen mit fogunk érteni (lásd Babbie 2003, 141–148. p.).

MÁRKA-ELEMZÉS: a kereskedelmi termékek márkái által megtestesített társadalmi

kulturális tartalmak elemzése. Vizsgálható így a *márkaérték* (a márka minősége, a piacon elfoglalt jelentősége), illetve a *márka-image* (azaz a márka szimbolikus jelentése), továbbá a *márkahasználat*, így például a sportruházat vagy az autók egyes márkáinak státuszszimbólummá való átminősülése. (Vö. Randall, G.: *Márkázás a gyakorlatban*. Budapest, 2000, Geomédia.)

OPERACIONALIZÁLÁS: azon konkrét eljárások, műveletek kialakítása, melyek alapján a kutatás fogalmait megjelenítő empirikus megfigyelésekhez jutunk (lásd Babbie 2003, 151–161. p.).

Szakirodalom

- Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, 1999, Balassi.
- Babits Mihály: Magántudósok. In uő: *Esszék, tanulmányok*. 1. kötet. Budapest, 1978, Szépirodalmi, 321–326. p.
- Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Ford. Klukon Beatrix. Budapest, Gondolat, 1991, 24–64. p.
- LeBoeuf, Michael: *Az önszervezés iskolája*. Ford. Bulath Éva. Budapest, 1994, Bagolyvár.
- Majoros Pál, dr.: *Kutatásmódszertan, avagy hogyan írjunk könnyen gyorsan jó diplomamunkát?* Budapest, 1997, Nemzeti Tankönyvkiadó, 13–21. p.
- Szabó Katalin: *Kommunikáció felsőfokon*. Budapest, 1997, Kossuth.

V. FEJEZET

SZAKIRODALOM GYŰJTÉSE

- a szakirodalom fontossága
- a szakirodalom és a források típusai
- források, lelőhelyek a szakirodalom összeállításához
- könyvtárak
- egyéb archívumok
- hálózati források
- a szakirodalom feldolgozása, rendszerezése

1. A szakirodalom fontossága

Egy dolgozat elbírálásának sarkalatos kérdése a szakirodalom. Minden hallgató tapasztalta már, hogy a dolgozattal ismerkedő tanár először az irodalomjegyzéket lapozza fel, és annak alapján kísérel meg (előzetes) véleményt alkotni a műről. Ez előítéletnek tűnik, a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy az így kialakított értékelés többnyire helytálló. A szakirodalom és az irodalomjegyzék valóban pontos tükrökre a tudományos írásműnek. A megfelelő szakirodalom kiválasztása (a feldolgozásról itt még nem beszélünk) a szerkezethez hasonlóan szilárd keretet, elegáns tartást kölcsönöz művünknek. A nem megfelelő, színvonalatlan szakirodalom úgy mutat a dolgozaton, mint a rosszul szabott ruha. Melyek a megfelelő szakirodalom kiválasztásának szempontjai?

(a) *Relevancia.* A szakirodalom tartozzon a feldolgozandó téma illetékességi körébe. Ez gondos mérlegelést is kíván, ne csak az első könyvet használjuk, ami éppen a kezünkbe akad.

(b) *Színvonal.* Próbáljunk nívós szakirodalmat használni. Ez az egyik olyan terület, ahol számíthatunk a témavezető segítségére. Amennyiben már tudjuk, hogy mely könyvek számítanak a téma klasszikus feldolgozásainak, akkor használjuk az azokban idézett további szakirodalmat. Az elismert szaktekintélyek által idézett irodalom, illetve a rangos szakfolyóiratok által ismertetett könyvek is feltételezhetően a jobb irodalmak közé tartoznak.

(c) *Korszerűség.* Törekedjünk a legfrissebb szakirodalom használatára. A témától függően természetesen használhatók a klasszikus, illetve tudománytörténeti értékkel rendelkező munkák is, de a témába vágó újabb publikációk ismerete, felhasználása elengedhetetlen.

(d) *Sokoldalúság.* Gondoljuk végig, melyek a téma fontosabb aspektusai, és ennek megfelelően több szemponthoz is igazodva gyűjtsük össze a szakirodalmat. Típushiba, hogy a hallgató csak és kizárólag a szűkebb témájához kapcsolódó szakirodalmat kíván olvasni. Pedig a szóban forgó témához speciálisan kapcsolódó irodalom esetleg még nem is létezik, a téma és szakirodalma talán éppen az aktuális kutatások kontextusainak mentén rajzolódik ki. Ha a téma a „Szelektív hulladékgyűjtés reklámozása a kisiskolások körében”, akkor ne számítsunk arra, hogy csak és kizárólag a „Szelektív hulladékgyűjtés reklámozása a kisiskolások körében” témájú elemzéseket fogjuk kikölcsönözni a könyvtárból csak azért, mert – úgymond – ez nyújtaná a megfelelő segítséget. Egyrészt lehet, hogy nincs ilyen irodalom, másrészt éppen ez bizonyítja, hogy a téma ígéretes: olyan területről van szó, amiről lehet még újat mondani, amit még nem dolgoztak különösebben fel. A sokoldalúság ilyen esetben azt jelenti, hogy több szempont alapján válogatjuk össze a szakirodalmat; például a zöld gondolkodás, a környezetvédelem, a reklámpszichológia, a gyermeklélektan, a társadalmi célú hirdetések témaköreiből, majd saját vizsgálódásainkat ezek alapján dolgozzuk fel.

(e) *Egyenletesség.* Azt szokták hangsúlyozni, hogy a felhasznált szakirodalomnak teljes körűnek kell lennie, a szerzőnek (a jelöltnek) ismernie kell a téma teljes szakirodalmát. Ez ideálisan így is van, viszont a gyakorlatot tekintve sokszor fizikai képtelenség. Törekedjünk azonban arra, hogy a felhasznált szakirodalom ne keltse azt a benyomást, hogy szűrőpróbaszerűen választották ki az egyes bibliográfiai tételeket. Ideális esetben egy tanulmány irodalomjegyzéke egyaránt tartalmaz folyóiratcikkeket, illetve monográfiákat, klasszikus, illetve friss szakirodalmat, magyar, illetve idegen nyelvű műveket. Mindez azt mutatja, hogy a szerzőnek van rálátása a témára, és lelkiismeretes. Törekedjünk arra is, hogy ezek ne külsődleges díszítmények legyenek a szövegen, a szakirodalom színvonalasságának a téma megfelelő szintű feldolgozása iránti igényből kell erednie. Jó, ha tudjuk, hogy amennyiben a szakirodalmi apparátus gyenge vagy felemás, félkész benyomást kelt, akkor a bírálók számára könnyű támadási felületet kínálhat egy egyébként gondolatgazdag, izgalmas eredményeket közlő tanulmány is.

2. A szakirodalom és a források típusai

Mielőtt a szakirodalom gyűjtésének lépéseivel megismerkednénk, tekintsük át az irodalmak és források lehetséges típusait. Ezeket egyrészt nem árt megkülönböztetni egymástól, és helyi értéküknek, minőségüknek megfelelően kezelni őket, másrészt a szakirodalom felkutatását eleve megkönnyíti, ha tudjuk, milyen típusú irodalmakat és forrásokat érdemes keresni. A források típusai:

- elsődleges és másodlagos források,
- fordítások,
- szürke irodalom,
- segédkönyvek.

(a) *Elsődleges és másodlagos források.* Az elsődleges (primer) és másodlagos (szekunder) források – adott esetben dokumentumok – között, szakterülettől és a témától függően, többféle szempont alapján is különbséget tehetünk. Irodalomtörténeti vagy valamely tudományterület művelőjéről szóló kutatás esetében a szóban forgó szerző művei az elsődleges források, a rájuk vonatkozó kritikai-történeti művek pedig a másodlagosak. Az elsődleges forrásnak hitelesnek kell lennie, ilyenek a kritikai kiadások, illetve az egyes műveknek a szerző életében megjelent, általa jóváhagyott kiadásai és a tudományos igényű, szakértők által szöveggondozott, sajtó alá rendezett színvonalas szövegkiadások. Eco nagyon helyesen hangsúlyozza, hogy a fordítások és az antológiaszemlék *nem* elsődleges források (Eco 1991, 65–74. p.). Más szempontból elsődleges forrásnak tekinthető azon szakirodalom, mely valamely tényt, adatot, megállapítást, elméletet, hipotézist először közöl. Másodlagos forrás az olyan dokumentum, mely ismeretanyagát, tényeit, megállapításait más dokumentumokból veszi át. Ebből a szempontból érdemes emlékeztetni a tudományos közlés és az *ismertetés* alapvető különbségére! Vannak végül úgynevezett *tercier* dokumentumok (források) is, melyek a másodlagos forrásokat dolgozzák fel, ilyenek például a segédkönyvek (bibliográfiák, repertóriumok stb.).

(b) *Fordítások.* Elsődleges forráskutatáson alapuló, illetve filológiai háttért igénylő vizsgálódást természetesen nem lehet fordítás alapján végezni. Miként Eco hangsúlyozza, a fordítás nem forrás, csak eszköz: „hozzásegít, hogy bizonyos korlátok között elérjek valamit, amire egyébként nem lennék képes” (Eco 1991, 71. p.). A magyar tudományos fordításirodalom egyrészt meglehetősen gazdag, másrészt jellegzetes egyenetlenségeket mutat. Nagyon sok jelenetős szerző – az ókori szerzőktől kezdve (Platón, Arisztotelész, Cicero és mások) a filozófia és a szociológia klasszikusain (Kant, Hegel, Weber) keresztül az újabbakig és a kortársakig (Wittgenstein, Foucault, Habermas stb.) – olvasható kiváló szakemberek fordításában. Ugyanakkor a fordítószakma túlterheltsége és a kiadók nagy felvevőigénye miatt sok a sietve készült, megbízhatatlan fordítás is. További probléma, hogy a második világháború előtti fordítások részben elavultak, e felismerés nyomán születtek meg például Kant *Kritikáinak* új fordításai vagy Arisztotelész *Metafizika* című művének új fordítása. A szocializmus idején, a pártállam korszakában kiadáspolitikai és világnézeti okokból erősen szelektálták a lefordítandó művek körét. Végül, nagyon sok jelentős szerző esetében csupán a főművek rövidebb részleteit, illetve kisebb jelentőségű műveit fordították le magyarra. Fordított művek használatakor – különösen, ha nagymértékben alapozunk valamely műre – érdemes figyelembe venni a következő szempontokat: csak megbízható kiadó és fordító munkáját használjuk; ha értelmetlennek találjuk a szöveget, vessük össze az eredetivel; ismerkedjünk meg a szerző által használt terminológia, a legfontosabb kifejezések idegen nyelvű eredetijével.

Néhány klasszikus szöveg régi és új fordításai:

- Arisztotelész: *Metafizika*. Ford. Halasy-Nagy József. Pécs, 1936, Dunántúl Kiadó.
- Arisztotelész: *Metaphysica görögül és magyarul*. Ford. Ferge Gábor. Budapest, 1992, Logos.

- Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Alexander Bernát, Bánóczi József. Budapest, 1891, Franklin. (Reprint kiadása: 1981, Akadémiai.)
- Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, 1995, Ictus.

- Friedrich Nietzsche: *A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus*. Ford. Fülep Lajos. Budapest, 1910, Franklin.
- Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus*. Ford. Kertész Imre. Budapest, 1986, Európa.

(c) *A szürke irodalom*. A „szürke irodalom” a nem publikált és a félig publikált, „átmeneti” irodalmak összefoglaló elnevezése. Ezek olyan, többnyire nyomtatott, de csak kis példányszámban sokszorosított és szűk körben terjesztett művek, melyek nem kerülnek be a könyvkereskedelembé. Ilyenek a konferenciákon kiosztott vázlatok (hand outok) és előnyomatok (preprintek), a vállalati irodalom (jelentések, munka- és vitaanyagok), továbbá a kormányzati és önkormányzati szervezetek által megjelentetett kimutatások, jelentések, felmérések. A szürke irodalomhoz sorolhatók, de katalogizáltságuk miatt könnyebben visszakereshetők és hivatkozhatók a főiskolai és egyetemi szakdolgozatok, a doktori disszertációk és hasonlóak. (Lásd Majoros 1997, 39–40. p.; Szabó 1997, 53–54. p.) Néhány szempont a szürke irodalom használatához (lásd Szabó 1997):

- Az ilyen jellegű forrás gyakran szűk körnek szóló munkaanyag, esetleg bizalmas vagy titkos minőségű, ilyen esetekben mindenképpen szerezzük meg a szerzők, megrendelők, tulajdonosok hozzájárulását felhasználásukhoz.
- A szürke irodalom nem referált irodalom, tehát nem esik át a szerkesztők, lektorok, kiadók által biztosított ellenőrző folyamaton, ezért tanácsos az ilyen irodalom megállapításait óvatosan kezelni.
- A szürke irodalom általában a legfrissebb adatokat, eredményeket, felméréseket tartalmazza, ezért különösen informatív, illetve naprakész jellegű.
- A szürke irodalom egy részét a későbbiekben rendszeren publikálják – így „kifehéredik” –, ezért a témánkhoz kapcsolódó anyaggyűjtés során ajánlatos minél előbb megismerkedni vele és felhasználni, hiszen így ritkább, értékesebb és főleg frissebb információkhoz jutunk.
- A nemzetközi szintén szürke irodalmának katalogizált dokumentumai hozzáférhetők a SIGLE (*System for Information on Grey Literature of Europe*) hálózati katalóguson.

(d) *Segédkönyvek.* A segédkönyvek a kutatók mindennapi munkaeszközei, a gyors tájékozódást segítik elő. A segédkönyvek valamilyen szempont alapján rendszerezett, és jól kereshető formában tartalmazzák a tárgyukra vonatkozó információkat, adatokat. A segédkönyvek főbb műfajai a következők: szótárak, lexikonok, enciklopédiák, adattárak, jogszabálygyűjtemények, bibliográfiák, katalógusok. (lásd Buda 2000, 217–218. p.).

3. Források, lelőhelyek a szakirodalom összeállításához

A könyvtári és egyéb adatbázisok, gyűjtemények által biztosított lehetőségek áttekintése előtt említtem meg, hogy személyes-informális forrásokból is juthatunk könyvészeti-szakirodalmi információkhoz. Ennek legfontosabb eszköze a témavezető (a szemináriumvezető) lehet. Tanárunknak minél előbb adjuk át a téma vázlatát, illetve szinopszisát. Az írásba foglalt szempontok alapján a konzulens könnyebben tud szakirodalmat javasolni, mint a szóbeli konzultáció alapján. A témavezetőtől megtudhatjuk, melyek a témára vagy a téma tudományos környezetére vonatkozó legfontosabb könyvek, feldolgozások, monográfiák, cikkek. Ezek nem csak azért fontosak, mert el kell olvasnunk őket, hanem azért is, mert ezek irodalomjegyzékéből sok hasznos további szakirodalom adatait írhatjuk ki. A vázlatához, szinopszishoz csatoljuk az általunk már összegyűjtött szakirodalom jegyzékét, egyrészt, hogy tanárunk könnyebben fel tudja mérni, milyen forrásokat ismerünk, és mit nem, illetve könnyebben el tudja mondani a gyűjtött irodalom színvonaláról, használhatóságáról a véleményét.

1. *Monográfiák.* A színvonalas, elismert szerzők munkáiból, a megfelelő monográfiák irodalomjegyzékéből kiírhatjuk az általuk felhasznált szakirodalmat, ha úgy ítéljük meg, hogy mi is használni tudjuk őket. Amennyiben találunk a témánkhoz tartozó könyvet (monográfiát, tanulmánykötetet stb.), keressünk kritikákat, recenziókat is róla. Ezek alapján jobban el tudjuk helyezni a könyvet a megfelelő tudományos kontextusokban, jobban megtaláljuk a súlypontjait, illetve megismerhetjük gyengébb oldalait, jobban tudunk vitatkozni a szerzővel. Monográfiák:

- Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* Budapest, 1993, Heti Világgazdaság Rt.
- Sir David Ross: *Arisztotelész.* Ford. Steiger Kornél. Budapest, 1996, Osiris.

2. *Szakkönyvtárak.* Nézzük át a témára vonatkozó szakkönyvtárak évfolyamait, e feladat nagysága természetesen függ attól, hogy több évtizede rendszeresen megjelenő szakkönyvtárról vagy kisebb múlttal rendelkező könyvtárról van-e szó. A könyvtárakban való tájékozódást könnyíti, hogy a legtöbb lapnak van évente összeállított *éves tartalomjegyzéke*, melyet a könyvtárban általában belekötnek a szóban forgó évfolyam utolsó (vagy a következő évfolyam első) számába. Ezek az éves

(esetleg fél éves) tartalomjegyzékek többféle bontásban is közlik az adott évfolyam írásait: tanulmányok a szerző neve, illetve a tanulmány címe szerint, recenziók a szerző neve, illetve a bírált könyv szerzőjének neve szerint stb. Szakfolyóiratok:

- *Irodalomtörténeti Közlemények*. A MTA Irodalomtudományi Intézetének folyóirata.
- *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata.
- *Thalassa*. A Ferenczi Sándor Társaság folyóirata.

3. *Repertóriumok*. A jelentősebb szakfolyóiratoknak előbb-utóbb készül az önálló repertóriumuk. Ezek a folyóirat működésének hosszabb szakaszát dolgozzák fel, az összes cikk adatait tartalmazzák, különféle bontásokban. Az ilyen repertóriumok különösen hasznosak, mert nem csak a szerzők neve és a tanulmányok címei alapján kereshetünk bennük, hanem gyakran kiegészülnek részletes névmutatóval és tárgymutatóval is. Például:

- Huber Kálmánné: *A Minerva folyóirat története és repertórium*, 1922–1944. Pécs, 1986, Baranya Megyei Könyvtár.
- Körösi József és mások (szerk.): *A Valóság repertórium*, 1958–1994. Budapest, 1995, Corvina.
- Tíz év – a Replika repertórium. *Replika* (38), 1999. szeptember, 195–259. p.

4. Jó néhány területre vonatkozóan léteznek *szakbibliográfiák* is. A repertóriumok és a szakbibliográfiák olvasásánál legyünk figyelmesek és alaposak: sokszor csak némi gondolkodás után jövünk rá, hogy az egyes bibliográfiai tételek mögött rejlő irodalom felhasználható-e a saját céljainkra. (Léteznek bibliográfiákat leíró bibliográfiák is!) Bibliográfiák:

- Sándor István: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája, 1850–1870*. Budapest, 1977, Akadémiai.
- Dan Dalmat: *Bibliographia Hungarica – Judaica. (Magyar-Zsidó Bibliográfia) 1945–1990*. Budapest, 1991, Géniusz.
- Szentmártoni Szabó Géza: *Segédkönyvek és szövegkiadások válogatott bibliográfiája a régi magyar irodalomhoz*. In Haragittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*. Budapest, 1996, Universitas, 307–344. p.
- OSzK Magyar Nemzeti Bibliográfia Szerkesztősége: *A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1974–1976*. Budapest, 1979, Országos Széchenyi Könyvtár.

5. *Lexikonok, szótárak, enciklopédiák*. Ezek a kiadványtípusok eltérő mélységgel és alapossággal dolgozzák fel tárgyukat: a lexikonok és szótárak betűrendes címszavak, az enciklopédiák a tudományterület rendszerét, szerkezeti tagolódását leképező, tömören megfogalmazott fejezetek formájában. Például:

- Boudon, Raymond és mások: *Szociológiai lexikon*. Budapest, 1999, Corvina.
- Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, 1999, Osiris.
- Laplanche, J. – Pontalis, J.-B.: *A pszichoanalízis szótára*. Budapest, 1994, Akadémiai.

6. A bibliográfiai tájékozódásra használhatjuk a színvonalas *egyetemi tankönyveket* is, például az Osiris Kiadónál megjelenő tankönyvsorozatot. A jól szerkesztett tankönyvekben útmutatást kapunk arra, hogy melyek a tudományág legfontosabb monográfiái, legfontosabb szakfolyóiratai, és hogy a tudományágon belül az egyes részterületeknek melyek a legfontosabb könyv-, illetve folyóirat-publikációi. Például:

- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 2003, Osiris.
- Giddens, Anthony: *Szociológia*. Budapest, 1995, Osiris.
- Thorne, B. Michael – Henley, Tracy B.: *A pszichológia története*. Budapest, 2000, Glória.

7. *Hálózati források*. Internetes bibliográfiák, repertóriumok.

- Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA), www.oszk.hu
- Magyar Időszaki Kiadványok Repertórium (IKER), www.oszk.hu
- Digitális Irodalmi Akadémia, www.neumann-haz.hu
- Bibliotheca Hungarica Internetiana, www.neumann-haz.hu

4. A könyvtárak

A könyvtárhasználat végeláthatatlan téma, itt csak a legfontosabbakra térek ki. (A többi kérdésről lásd a könyvtári szakirodalmat: például Buda 2000, Bertáné 2002, Horváth – Papp szerk. 1999) Melyek a könyvtárhasználattal kapcsolatos legfontosabb tudnivalók és szempontok?

Több könyvtárat is használjunk, több könyvtárba is iratkozzunk be. Szerencsés, ha legalább olvasói vagyunk valamely közművelődési feladatokat is ellátó nagyobb könyvtárnak (ilyenek például a megyei könyvtárak vagy ilyen a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), illetve egy vagy több szakkönyvtárnak (Országos Széchényi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár, a nagyobb egyetemi könyvtárak).

Feltétlenül gondoljuk végig, hol található olyan, a témánkhoz kapcsolódó és speciális gyűjtőkörrel rendelkező könyvtárak (az akadémiai-egyetemi kutatóintézetek, múzeumok könyvtárai, egyházi gyűjtemények stb.), ahol a témánkhoz kapcsolódó szakirodalom található. Ezeket keressük fel bátran, elvégre (ha adott esetben csak egy szakdolgozat erejéig is) magunk is kutatók vagyunk. Ha a könyvtár nem nyilvános, a tanszékvezetőnkől és/vagy a témavezetőnkől kérhetünk ajánlást. (Van olyan könyvtár, ahol kifejezetten kérnek is, ilyen például a Central European University, azaz a CEU könyvtára.)

Ne riadjunk vissza a hivatalos külsőségektől: a legtöbb tudományos intézménynek van kutatószolgálat, ahol nincs, kérjünk időpontot a vezetőtől, és világosan mondjuk el, mi a témánk, és milyen jellegű szakirodalmi segítségre számítunk az intézmény részéről. Előtte gondoljuk végig, mit akarunk pontosan, a legtöbb helyen nem szeretik a felkészületlen kutatót. A bizonytalankodás azért sem szerencsés, mert a kutatószolgálat munkatársa esetleg kisértést érez (akár pusztán lelkesedéséből vagy segíteni akarásból), hogy befolyásoljon bennünket. Minden tanácsot udvariasan meg kell köszönni, de nem szükséges megfogadni. Ha nem tudunk dönteni egyedül, forduljunk a témavezetőhöz, azért (is) van.

A könyvtárban történő anyaggyűjtés során kétféle nagyobb területen mozoghatunk: egyrészt vannak a könyvtár szakmai működésének részét képező speciális könyvtári szolgáltatások, másrészt tájékozódhatunk a könyvtárban található, általunk önállóan felkutatott szakkönyvekből, szakkiadványokból. Melyek a speciális könyvtári szolgáltatások?

Könyvtári katalógusok. Ezek az alapvető tájékozódás eszközei. Melyek a katalógusok legfontosabb formái? *Leíró (betűrendes) katalógus.* A leíró katalógus a könyvtár állományát a besorolási adatok (szerző, cím, kiadó, sorozatcím stb.) betűrendjében közli. Ennek megfelelően létezik szerzői betűrendes katalógus, sorozati katalógus, címszó-katalógus stb. A leíró katalógus adatai alapján megállapítható, hogy az állományban milyen dokumentumok (művek) vannak meg, egy műnek mely kiadásai találhatóak meg, egy meghatározott szerzőnek milyen művei érhetőek el, illetve, hogy a raktárban vagy szabadpolcon található-e meg. *Szakkatalógus (tárgyszó-katalógus):* itt a besorolás a tárgyszavak, azaz a téma alapján történik. Ez arról tájékoztatja a felhasználót, hogy bizonyos témákról milyen dokumentumok találhatóak meg a könyvtárban. A szakkatalógusok a könyvtár állományának tárgyi-tematikus osztályozását és besorolását az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) vagy egyéb rendszer alapján végzik. A szakkatalógusok mechanikus átböngészése sok használható szakirodalomra hívhatja fel a figyelmet.

A katalógus hordozója lehet hagyományos – cédulák –, illetve ma már a legtöbb könyvtárban működnek többféle keresési lehetőséget biztosító számítógépes katalógusok. A keresés során ne csak egyféle elv alapján keressünk, próbáljuk meg név, cím, illetve tárgyszó (kulcsszó) alapján is szűrni az anyagot. Ha a keresőprogram több opciót („rákeresési” lehetőséget) is ajánl, mindegyiket vegyük igénybe, mindig vannak olyan könyvek, melyek rejtélyes módon az egyikben megjelennek, a másokban nem. Ha régebbi (a számítógépes katalógusok bevezetése előtti) könyvek és egyéb munkák után érdeklődünk, feltétlenül nézzük át a könyvtár cédulás katalógusait is!

Tájékoztató szolgálat. A tájékoztató szolgálatot célratörően és elsősorban szakirodalmi források megismerése céljából vegyük igénybe. Gondoljunk arra, hogy a könyvtár mégoly képzett és művelt munkatársa sem ismerhet egy bizonyos mélységen túl minden szakterületet, és nem ismerheti a legfrissebb és/vagy csak a legszűkebb szakmai nyilvánosságban (konferenciakötetek, intézeti, tanszéki folyóiratok stb.) kiadott publikációkat. A tájékoztató szolgálat felhívhatja a figyelmünket a

legalapvetőbb kézikönyvekre, repertóriumokra, bibliográfiákra, melyekben további részletes szakirodalmi tájékoztatást találhatunk.

Kézikönyvtár. A könyvtárak olvasótermében mindig van kézikönyvtár, olvasótermi anyag. A kutatás és az anyaggyűjtés kezdeti szakaszában érdemes átnézni, mi is található ezeken a polcokon, illetve a kutatás során folyamatosan kereshetünk és ellenőrizhetünk itt bibliográfiai, életrajzi adatokat és egyéb értesüléseket. A kézikönyvtárak többnyire a kézikönyveket és a segédkönyveket tartalmazzák: fontosabb monográfiákat, egyetemi tankönyveket, folyóirat-repertóriumokat, melyek alapján, és az ezekben található bibliográfiák alapján elvégezhetjük a szakirodalmi tájékozódás legelső, legalapvetőbb műveleteit.

Könyvtárközi kölcsönzés. A nehezen hozzáférhető könyveket és egyéb szakirodalmat beszerezhetjük könyvtárközi kölcsönzés útján. A könyvtárközi kölcsönzés során a következőkre kell ügyelni.

- A könyv vagy a cikk bibliográfiai adatait tökéletes pontossággal, egyértelműen adjuk meg. Bosszantó, ha többhetes, de akár több hónapnyi várakozás után más könyv érkezik meg, mint amit kértünk.
- Ha pontosan tudjuk, hogy melyik könyvtárban vagy más gyűjteményben található meg a szóban forgó könyv vagy folyóirat, akkor ezt írjuk rá a kériőlapra, a könyvtárközi kériőlapon erre többnyire van is külön rovat. Ezzel segítjük a könyvtáros munkáját, illetve kissé gyorsíthatjuk a kölcsönzés folyamatát.
- A könyvtárközi kölcsönzés szükségszerűen lassú folyamat. Egyik napról a másikra nem tudunk így semmit sem beszerezni, viszont kellő tervezés esetén még időben igényelhetjük a szükséges könyveket, folyóiratokat. Különösen, ha nagyobb munkán dolgozunk, folyamatosan adjunk le kériőlapokat, és így idővel folyamatosan kapunk is küldeményeket a könyvtárközi szolgálattól.

5. Egyéb archívumok

A könyvtárak mellett számos más intézménytípus létezik, ahol akár források, akár szakirodalom után kutathatunk. Ilyenek a különféle (akadémiai és egyéb) kutatóintézetek, a levéltárak, a múzeumok, az egyetemi tanszékek *intézeti könyvtárai*. Gazdaságtörténeti, közgazdaságtani vagy éppen az államigazgatással kapcsolatos kutatások esetén nélkülözhetetlen segítséget nyújthatnak a vállalatok és más intézmények, szervezetek, illetve a közigazgatási egységek *irattárai*. De az is előfordulhat, hogy a *magánygyűjtemények* anyagában találjuk meg a megfelelő forrásokat, szakirodalmakat.

6. Hálózati források

A jelenlegi kutatói gyakorlatban egyre elterjedtebb, hogy a szerzők a könyvtár felkeresése helyett közvetlenül a számítógépes hálózatról szerzik be a szükséges in-

formációkat vagy magukat a keresett szövegeket is. Ennek során rákereshetünk az egyébként is létező, hagyományos könyvtárak honlapjaira, illetve adatállományaira, de léteznek kizárólag a hálózaton egzisztáló elektronikus könyvtárak, továbbá hálózati folyóiratok, intézeti, tanszéki, kutatói honlapok. Az elektronikus könyvtárak használatát segíti, hogy a könyvek világa, az irodalom különösen alkalmas az elektronikus feldolgozásra, a bibliográfiai adatok – szerző, cím, megjelenés helye, ideje, terjedelem – olyan állandó elemek, melyek megbízható alapot és szempontokat kínálnak az elektronikus feldolgozásra. (Lásd Bartók 2003, 16. p.) Az elektronikus könyvtárak használatát népszerűvé teszik a kényelmi szempontok is: nem kell utazni, katalóguscédulák között keresgélni, várakozni. Akár otthon ülve is könyvtárazhatunk, sőt letölthetjük, saját szövegünkbe illeszthetjük, illetve kinyomtathatjuk a kívánt adatokat, dokumentumokat. (Ennek egyik kellemtelen mellékhatása, hogy a hálózati kultúra térhódításával növekedett a plagiálásra való hajlandóság.)

1. Fontosabb elektronikus könyvtári szolgáltatások, adatbázisok

Az alapvető bibliográfiai tájékozódást érdemes az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) honlapján (www.oszk.hu) kezdeni. A nyitólapon található a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) ikonja. A MOKKA segítségével több könyvtár egyesített adatbázisában kereshetünk. Jó tudni, hogy az elektronikus könyvtárak honlapjain található *kézikönyvek* vagy *segédkönyvek* menüpont alapján ugyanúgy tudunk a lexikonok, szótárak, bibliográfiák, adattárak stb. között tájékozódni, mint a könyvtárak kutatószobáiban. A folyóiratok és cikkek között a Magyar Időszaki Kiadványok Repertórium (IKER) alapján lehet tájékozódni. Az irodalmi művek és egyéb – társadalomtudományi, irodalomtudományi – szövegek digitalizált változatai elérhetők a Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK), illetve a Neumann-ház honlapján (www.neumann-haz.hu). A Neumann-ház saját gyűjteményei között található a Digitális Irodalmi Akadémia, mely a kortárs magyar irodalom jeleseinek műveit tartalmazza; a Bibliotheca Hungarica Internetiana, mely szépirodalmat és szakirodalmat egyaránt tartalmaz (lásd Bartók 2003. 17–19. p.). De ugyancsak a Neumann-ház honlapján tekinthető meg az irodalmi művekből készített *diafilmek* gyűjteménye is!

A nemzetközi szakirodalomban tájékozódhatunk a Web of Science szolgáltatásai segítségével. Ezen belül az Arts & Humanities Citation Index és a Social Sciences Citation Index a művészet, a humán-, és a társadalomtudományok területén megjelenő folyóiratok anyagát tartalmazza.

2. Nyomtatott folyóiratok elektronikus változatai és elektronikus folyóiratok

A hálózaton számtalan folyóirat honlapjával találkozhatunk. A nyomtatott formában megjelenő folyóiratok közül nagyon sok rendelkezik hálózati verzióval,

ezek a lap neve alapján vagy az elektronikus könyvtárak *ugródeszka* linkgyűjteményein keresztül könnyen megtalálhatók. Mik az efféle honlapok előnyei? A praktikusság, kényelmesség (otthon vagy a munkahelyen is kereshető, letölthető, nyomtatható cikkek) mellett fontos a kereshetőség, a legtöbb folyóirathonlap rendelkezik keresőablakkal. Fontos és izgalmas információs forrást jelentenek a csak hálózaton megjelenő folyóiratok, a tulajdonképpeni hálózati folyóiratok. Ezeknek is számtalan változata létezik. Az egyes lapok különbségeit, használhatóságát meghatározza a frissítés gyakorisága – a jól gondozott lapok mellett léteznek olyanok is, melyeken hónapokon-éveken át ugyanaz a néhány közlemény porosodik –, az egyes tudományterületek, irányzatok sokfélesége, vagy az, hogy a lap rendszeresen, következetesen új számokkal rukkol elő, vagy inkább afféle kulturális fórumként vagy hírportálként működik. Néhány példa:

- *Litera* (www.litera.hu): irodalmi folyóirat, folyamatosan frissített, irodalmi-kulturális híreket, beszámolókat, könyvkritikákat, interjúkat, esszéket, irodalmi sikerlistákat stb. tartalmaz.
- *Palimpszeszt* (www.btk.elte.hu/palimpszeszt): 1996 óta jelenik meg a hálón, irodalomtörténeti és elméleti tanulmányokat tartalmaz (különösen az irodalomtudományi informatika, a hálózati szövegkiadás köréből), továbbá fordításokat, szépirodalmi műveket is.
- *Anthropolisz* (www.anthropolisz.hu): kulturális antropológiai portál, ebben az esetben az internetes változatot követte az *Anthropolisz* nevű folyóirat nyomtatott formában való kiadása.
- *Pilpul* (www.pilpul.net): zsidó kulturális hálózati folyóirat, esszéket, vitákat, interjúkat, könyvkritikákat tartalmaz, továbbá fordításokat a zsidó filozófia, vallástörténet, eszmetörténet klasszikusainak köréből.
- *Éjjeli Őrjárat* (www.sztaki.hu/providers/nightwatch): művészeti, művészettörténeti, műkritikai hálózati folyóirat. A lap jelenleg is elérhető, noha újabb anyagokat nem tartalmaz.
- *KisTáska* (www.kistaska.tatk.elte.hu): az ELTE és a Budapesti Corvinus Egyetem társadalomtudományi karainak lapja.

3. Egyéb honlapok

A szakirodalmi tájékozódás és általában a kutatás hasznos segédeszközeit képezhetik a különféle tudományos intézmények (egyetemek, intézetek, tanszékek) honlapjai és egyéb kutatói honlapok. Az intézmények honlapjai hasznos tájékozási felületet kínálnak, egyrészt általában tartalmazzák az általuk gondozott és kiadott tudományos publikációk, kiadványok, könyvsorozatok bibliográfiáját, továbbá a munkatársak tudományos életrajzát és publikációs jegyzékét. Ezek az adatbázisok, listák kiválóan használhatók a szakirodalom gyűjtése során, és egyre gyakoribb, hogy a linkeken keresztül egyből elérhetők, a tárhelyről közvetlenül letölthetők bizonyos szövegek és dokumentumok. Az oktatók kurzusairól tájékoztató egyetemi, tanszéki honlapok gyakran közlik az egyes kurzusok tematiká-

ját és szakirodalmát is, ezek is hasznos tájékozási pontok, források. Egyre elterjedtebb az a szokás, hogy nagyobb kutatási projekteknek és konferenciáknak önálló – igaz, gyakran jelszóval védett – honlapjuk van, melyek rezüméket, előadásszövegeket, kutatási jelentéseket, bibliográfiákat, vitaanyagokat egyaránt tartalmazhatnak (lásd szürke irodalom). Végül sok kutatónak saját honlapja van, mely tudományos életrajzuk és publikációs listájuk mellett tartalmazhatja egyes írásaik, sőt könyveik szövegét, különféle fordításokat, illetve a műveikről megjelentetett bírálatok, kritikák jegyzékét, esetleg ezek szövegét is.

Kutatóintézeti honlapok. A különféle kutatóintézetek honlapjai különösen alkalmas eszközei a szakirodalmi tájékozódásnak. Lássunk két példát, az egyik állami, pontosabban akadémiai kutatóintézet, a másik egy rendkívül színvonalas magánarchívum.

A MTA Irodalomtudományi Intézetének honlapjának (www.iti.mta.hu) nyitóoldalán a következő menüsorok találhatóak: az intézet története; az intézet kutatási területei; az intézet felépítése; munkatársak; rendezvények; kiadványok; tudományos díjak; galéria; kapcsolat. A honlap összes menüje és az ott található tartalmak hasznos segítséget nyújthatnak egy kutatáshoz, ez nyilván az összes akadémiai kutatóintézetre vonatkozik. Ugyanakkor a szakirodalmi tájékozáshoz – egy irodalomtörténeti témájú kutatás esetén – a *kiadványok* menüpont a legfontosabb, mely három további linkre tagolódik: könyvek; folyóiratok; hálózati kiadványok. A hálózati kiadványok menüpont alatt a következő adatállományok tekinthetők meg:

- Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században: válogatott bibliográfia;
- Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Szakbibliográfiája, 1965–2001;
- A politika műfajai a régi magyar irodalomban – konferencia (Gyula, 2005. május 25–28.).

Az Artpool Művészetkutató Központ a magyar új avantgárd művészet, a kortárs művészeti irányzatok, a magyar és nemzetközi alternatív kultúra dokumentumainak fontos archívuma, kutatóhelye. Honlapja (www.artpool.hu) a jól szerkesztett, folyamatosan bővülő, a kutatást sokféle információval segítő hálózati források közé tartozik, hatalmas mennyiségű dokumentumot (reprodukciók, fényképek, tanulmányok, életrajzok stb.) tartalmaz, melyek között a különféle menüsorok alapján tájékozódhatunk. Így például a kutatólap menü alatt – többek között – a következő menüpontok találhatóak: bibliográfiák; fluxus; hangművészet; hypertext; installáció; kapcsolatművészet; költészet; magyar avantgárd; magyar neoavantgárd; művészek; művészbélyeg; művészkönyv; performansz; recenziók; fogalomtár; művészlista.

Kutatók, szerzők saját honlapjai. A kutatók személyes honlapjai közül példaként említhető Tillmann József honlapja (www.c3.hu/~tillmann), mely mind külső megjelenését, mind tartalmait tekintve rendkívül igényes mű, a művészetfilozófia, a kortárs művészeti-irodalmi irányzatok témáit kutatók számára hasznos tájékozási pontokat nyújt. A nyitólapon – magyar, német, angol, francia nyelvű

változatok közül választva – a következő menüpontok láthatók: biográfia, bibliográfia, könyvek, írások, beszélgetések, fordítások, egyebek.

Egy regény honlapja. Honlapja elvileg bárkinek és bárminek lehet. Spiró György *Fogság* című regényének (Budapest, 2005, Magvető) honlapján (www.fogsag.hu) a mű elkészülésével, fogadtatásával kapcsolatos információk találhatóak, melyek elősegítik a könyv jobb, alaposabb megértését; így kritikusok, irodalomtörténészek, olvasók, könyvtárosok egyaránt hasznos értesüléseket szerezhetnek ezen a honlapon. A nyitólap menüpontjai: életrajz; olvass bele; sajtószoza; fórum.

Művészeti honlapok. A művészeti témákkal foglalkozók számára fontos lehet, hogy léteznek a fentihez hasonló tagolású művész-honlapok is, a művész szakmai életrajzával, kiállításainak jegyzékével, fontosabb alkotásainak reprodukcióival, a kiállítás kritikák és a művészről szóló egyéb írások jegyzékével. A már említett internetes művészeti archívumok, portálok, lapok mellett rendkívül gazdag művészeti anyag található például a c3 művészeti és kommunikációkutató intézet honlapján (www.c3.hu). A téma iránt érdeklődők haszonnal böngészhetnek Beke László *Magyar internet: könyvtárak és magyar művészet* című szemléjét is (lásd <http://iqdepo.hu/dimenzio/11/11-03-11.html>).

4. Szempontok a hálózati források használatát illetően

A hálózati források sajátos természete miatt ajánlatos óvatosságot tanúsítanunk az itt fellelt dokumentumok megbízhatóságát illetően. Amennyiben létezik a forrásnak nyomtatott megfelelője, és hozzáférünk, akkor tanácsos azt használnunk. Törekedjünk arra, hogy a szükséges információkat minél előbb vagy azonnal rögzítsük (jegyzet, kinyomtatás, letöltés), mert előfordulhat, hogy a következő alkalommal már nem találjuk meg. A tárhely, a honlap nevét, a letöltés időpontját, ha szöveges műről van szó, akkor a mű címét, a szerző nevét pontosan jegyezzük fel, hogy a forrás hivatkozható és visszakereshető legyen.

Az internetes közlésen keresztül hozzáférhetővé váló szellemi tulajdon védelmét, a *copyright* kérdéseit, illetve a *plágium* veszélyét illetően ugyancsak sokféle, egymással összefüggő probléma merül fel. A hálózati források esetében tudnunk kell, hogy itt nagyobb a veszély a szándékos és a szándéktalan (jóhiszemű) plagizálásra. Egyrészt előfordulhat, hogy a szerzőben egyébként meglévő korrekt hivatkozási törekvés ellenére sem hivatkozható megfelelően a szóban forgó dokumentum. Akár azért, mert a dokumentum létrehozásakor, közzétételkor ez egyszerűen nem volt szempont: ha a dokumentum elhelyezője, a honlap gondozója maga sincs tisztában a hivatkozás (hivatkozhatóság), idézés (idézettség), illetve a visszakereshetőség kritériumaival, akkor nincsenek meg a feltételek sem a korrekt hivatkozáshoz. Ilyenkor dönteni kell: használjuk-e egyáltalán a szóban forgó anyagot. Másrészt a hálózati kultúra lelkes aktivistái hajlamosak arra, hogy a legkülönfélébb – esetleg ellenőrizhetetlen, megbízhatatlan forrásokból származó – szövegeket, dokumentumokat helyezték el honlapjaikon abból a megfontolásból, hogy a világháló demokratikus, legyen a hálózati kultúra, az azon elérhető

tudás mindenkié! Az ilyen megfontolásokból közzétett anyagok között sok az eredetét, jogi hátterét illetően tisztázatlan, tartalmát és szöveggondozottságát tekintve is megbízhatatlan tétel. Végül, a magánszemélyek honlapjai, az amatőr kezdeményezések nem referáltak. Ahogy mondani szokás: a hálóra mindenki azt tesz fel, amit akar. Ilyenkor valóban nem árthat a konvenciók szem előtt tartása vagy némi tekintélytiszteltet: az intézeti, akadémiai, egyetemi háttérrel vagy neves szakemberek részvételével működő hálózati folyóiratok, archívumok, adatbázisok stb. feltételezhetően megbízhatóbbak, mint az ilyen referenciákkal nem rendelkező lapok és egyéb fórumok.

7. A szakirodalom feldolgozása, rendszerezése

Már a kutatási terv elkészítése során végiggondoltuk, hogyan és honnan tudjuk beszerezni a téma feldolgozásához szükséges szakirodalmat, illetve egyéb forrásanyagokat. Az anyaggyűjtés legfontosabb – gyakran egymással párhuzamosan végzendő – munkaszakaszai a következők:

- *Információgyűjtés.* Ismerjük meg a felhasználandó szakirodalom körét (milyen, a témába vágó publikációk *léteznek* egyáltalán).
- *Bibliográfiakészítés.* Vegyük jegyzékbe ezek *bibliográfiai adatait*.
- *Hozzáférés.* Szerezzük be (könyvtári kölcsönzés, fénymásolás, vásárlás útján) a szakirodalmat.
 - *Felhasználás.* Az anyagok elolvasása, kijegyzetelése, értékelése.
 - *Archiválás.* Az anyagok rendszerezése és tárolása.

Fontos, hogy a felhasználandó irodalmat már a szakirodalmazás során vegyük jegyzékbe. Ehhez vagy nyissunk egy állományt a számítógépen, és folyamatosan bővítjük a bibliográfiai adatokat tartalmazó listát a munka során; vagy rögzítsük cédulákra az adatokat, és később gépeljük be azokat. Néhány szempont, melyek figyelembevételével sok felesleges szaladgálást, keresgélést, későbbi bosszankodást takaríthatunk meg.

Teljesség. A szükséges bibliográfiai adatokat már a kutatómunka elején írjuk fel. Különösen ügyeljünk az oldalszámokra és a fordítók nevére. Ne vegyünk fel a listára olyan tételeket, melyekből egyes bibliográfiai adatok hiányoznak, mert ezek későbbi pótlása – különösen, ha sok van belőlük – sok időt elrabolhat.

Egységesség. Már a munka kezdetétől fogva egységesen valamilyen meghatározott bibliográfiai rendszer alapján jegyezzük fel az adatokat. Így később nem kell egységesíteni őket, illetve hamar megszokjuk, hogy milyen alapelvek és az adatok mely sorrendje szerint, milyen kiemelésekkel írjuk le a szóban forgó műveket. Amennyiben olyan könyvkiadónak vagy folyóiratnak dolgozunk, amelynek meghatározott és előre közölt formai előírásai vannak a jegyzeteléssel, a bibliográfiai adatok leírásával kapcsolatban, akkor kövessük ezeket.

Párhuzamosság. Az irodalomjegyzék így párhuzamosan készül a tanulmány megírásával, a munka befejezésével gyakorlatilag az irodalomjegyzék is készen

SZAKIRODALOM GYŰJTÉSE

van, csak az ellenőrzés és az esetleges hibák javítása van hátra. Ha nem így járunk el, hanem az irodalomjegyzéket a főszöveg utalásaira vadászva, jegyzeteink és fénymásolatok között lapozgatva utólag készítjük el, akkor a munka napokig is eltarthat, továbbá fennáll annak a veszélye, hogy valamit kifelejtünk, vagy valamilyen fontos adatot utólag már nem találunk meg. Azért is fontos, hogy párhuzamosan haladjunk az irodalomjegyzék elkészítésével, mert így a pontos adatokat írhatjuk a hivatkozásokhoz, a jegyzetekbe. Így elkerülhetjük, hogy olyan kiábrándító jegyzetek maradjanak művünkben, mint „Szabó (???): xxx oldal, megnézni!!!” és hasonlók. Ilyesmit kinyomtatott művekben szerencsére nagyon ritkán találunk, mert a szerkesztőségekben és a kiadóknál szöveggondozzák a kéziratokat, szemináriumok és szakdolgozatokban viszont annál gyakoribbak.

Jegyzékbevételek, szakirodalmi cédulák készítése, bibliográfiai leírás

A felhasználható könyvek, folyóiratok, tanulmányok, forrásközlések bibliográfiai adatainak begyűjtésekor és jegyzékbe vételekor bibliográfiai kutatást végzünk, megtudjuk, hogy milyen, a témánkhöz kapcsolódó publikációk léteznek, ezeknek melyek a pontos bibliográfiai adatai.

A begyűjtött bibliográfiai adatok alapján jegyzékbe vesszük őket. Már ekkor írjuk fel az egyes tételek minden szükséges bibliográfiai adatát (*könyv*: a szerző(k) vagy szerkesztő(k) neve, a könyv pontos címe, a kiadás helye, ideje, a kiadó neve; *folyóirat*: a cikk szerzője, a cikk címe, a folyóirat neve, év, évfolyam (kötet), az éven belül hányadik szám). A jegyzék az adathordozó anyaga és jellege szerint különálló cédulák halmaza, regisztrált füzet, számítógépes dokumentum egyaránt lehet.

A szakirodalom gyűjtéséhez hasznos, ha végiggondoljuk, hogy melyek a tervezett tanulmány kulcsfogalmai. Előfordulhat, hogy a tanulmány pontos témájához nem találunk közvetlenül irodalmat (különösen, ha az empirikus kutatás során olyan esetet vizsgálunk, aminek nincs még különösebb kutatási hagyománya), ilyenkor a kulcsfogalmakhoz tartozó szakirodalmat dolgozzuk fel, a témára vonatkozó összefüggéseket pedig mi magunk dolgozzuk ki. A szakirodalom ilyen alapon történő feldolgozása egyben a kutatás és a szöveg konceptualizálását, a megfelelő fogalmi mező vagy fogalomkészlet létrehozását is segíti.

Feladatok

(1)

Válasszunk ki egy tudományos fogalmat, szakkifejezést, problémakört, és készítsünk ehhez kapcsolódóan rövid (másfél-két oldalas) *bibliográfiai esszét!*

(2)

Válasszuk ki egy klasszikus tudományos vagy filozófiai mű régi és új fordításait, és (1) keressünk ki négy-öt kulcsfogalmat, (2) ezek régi és újabb fordításváltozatait, (3) vitassuk meg, milyen megfontolások, szempontok rejtőzhetnek az eltérő fordítói megoldások között!

Kislexikon

GYŰJTŐKÖR: az a tágabb vagy speciálisabb szakterület, melynek irodalmát valamely könyvtár rendszeresen beszerzi (Buda 2000, 93–94. p.).

KATALÓGUS: a könyvtárak állományának visszakereshetőségét biztosító eszköz. Léteznek *dokumentumtípusok* szerinti katalógusok (könyv-, folyóirat-, hanglezem-, film-, térképkatalógus stb.), illetve *leíró* (betűrendes) és *tárgyi* (tartalmi) katalógusok. A katalógus adatainak hordozója lehet cédula, kötet, mikrofilm vagy számítógépes állomány (Buda 2000, 123–124. p.).

KÉZIKÖNYV: valamely tudományterület alapvető ismereteit, ezek szakirodalmát, az adott szakterületre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat rendszerezett formában bemutató szakkönyv. A kézikönyvek nem naprakész ismereteket, hanem a szóban forgó tudományterület biztosan rögzült, széles körben elfogadott ismereteit, eredményeit tartalmazzák. A könyvtári tájékoztatásban kézikönyvnek nevezik a lexikonokat, enciklopédiákat, adattárakat (lásd Buda 2000, 128. p.).

KÉZIKÖNYVTÁR: a kutatók által a leggyakrabban használt, ezért a könyvtár raktárából kiemelve kezelt, csak helyben használható könyvek gyűjteménye, illetve helye. A kézikönyvtár témacsoportokként, azon belül betűrendben tartalmazza a legfontosabb kézikönyveket: lexikonokat, enciklopédiákat, szótárakat, adattárakat, címtárakat, repertóriumokat, fontos szakmonográfiákat stb. (Buda 2000, 128. p.).

REPERTÓRIUM: kézikönyvtípus, mely valamely időszaki kiadvány (folyóirat) közleményeinek rendszerszerű összesítését, bibliográfiáját tartalmazza. A repertóriumok a szerzők nevei, a cikkek címei, cikktípusok, témakörök szerinti bontásban tekintik át a folyóirat évfolyamait. A repertóriumban történő eligazodást mutatók segítik (Buda 2000, 211–212. p.).

SZAKBIBLIOGRÁFIA: egy tudományterület vagy ismeretág szakirodalmának átfogó feldolgozása. A szakbibliográfia lehet folyamatosan bővülő (kurrens), illetve retrospektív, azaz egy lezárult korszakot visszamenőleg feldolgozó (Buda 2000, 222. p.).

Szakirodalom

- Bartók István: Az internet az irodalomkutatás szolgálatában. In Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*. 3. átdolgozott és kiegészített kiadás. Budapest, 2003, Universitas, 16–22. p.
- Beke László: Magyar internet: könyvtárak és magyar művészet. Hálózati közlés, lelőhelye: <http://iqdepo.hu/dimenzio/11/11-03-11.html> (Letöltés: 2006. május 24.)
- Bertáné Németh Ágnes: *Az irodalomkutatástól a hivatkozásig*. Pécs, 2002, PTE Egyetemi Könyvtár.
- Buda Attila (szerk.): *Könyvtári fogalmak kisszótára*. Budapest, 2000, Korona.